

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова

І. В. ДМИТРИЧЕНКО

Методичні вказівки
до семінарських занять та самостійної роботи
студентів з навчальної дисципліни
"МІЖНАРОДНЕ ПРАВО"

Рекомендовано Методичною радою НУК

Миколаїв 2008

УДК 341.1/.8

Дмитриченко І.В. Методичні вказівки до семінарських занять та самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни "Міжнародне право". – Миколаїв: НУК, 2008. – 60 с.

Кафедра правознавства

Видання містить методичні рекомендації щодо підготовки до семінарських занять з навчальної дисципліни "Міжнародне право" та завдання для самостійної роботи студентів з окремих тем даного курсу. Методичні вказівки підготовлено згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу (КМСОНП).

Рецензент кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін МНЦ Одеської національної юридичної академії Достдар Р.М.

*Згідно з наказом ректора НУК № 08 від 09.01.2008
"навчально-методичні посібники, методичні вказівки
друкуються в авторській редакції" і відповідальність
за їх редагування несе автор.*

© Видавництво НУК, 2008

Навчальне видання

ДМИТРИЧЕНКО Ігор Володимирович

Методичні вказівки

**до семінарських занять та самостійної роботи
студентів з навчальної дисципліни
"МІЖНАРОДНЕ ПРАВО"**

(українською мовою)

Комп'ютерна верстка *В.Г. Мазанко*

Коректор *М.О. Паненко*

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2506 від 25.05.2006 р.

Підписано до друку 04.07.08. Папір офсетний. Формат 60×84/16.
Друк офсетний. Гарнітура "Таймс". Ум. друк. арк. 3,5. Обл.-вид. арк. 3,8.
Тираж 200 прим. Вид. № 33. Зам. № 229. Ціна договірною

Видавець і виготівник Національний університет кораблебудування,
54002, м. Миколаїв, вул. Скороходова, 5

1. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Враховуючи Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 45/40 від 28 листопада 1990 р., в якій йдеться про заохочення викладання, вивчення, розповсюдження та більш широке визнання міжнародного права, сьогодні актуалізується питання належного знання майбутніми юристами цієї особливої правової системи.

Як навчальна дисципліна "Міжнародне право" відрізняється своєю специфічною складною мовою, значним обсягом фактичного матеріалу та динамічністю міжнародно-правових актів. Дана дисципліна вивчається на 4-му курсі студентами спеціальності "Правознавство" після засвоєння теорії держави і права, історії держави і права зарубіжних країн та інших навчальних курсів та є основою циклу міжнародно-правових дисциплін, що входять до навчального плану.

Основними видами вивчення дисципліни "Міжнародне право" є лекційний курс, семінарські та індивідуальні заняття, самостійне вивчення окремих питань міжнародного права..

По закінченню викладання дисципліни "Міжнародне право" навчальним планом передбачено проведення іспиту, як підсумковий контроль перевірки знань студентів.

РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ

Розподіл навчальних годин на семестр за видами навчальних занять відповідно до навчального плану здійснено таким чином:

Всього	Розподіл за семестрами та видами занять (години)				Кредити	Форма атестації
	Лекції	Семінарські заняття	Індивідуаль- ні заняття	Самостійна робота	ECTS	VII семестр
126	36	18	18	54	3,5	іспит

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Мета дисципліни: ознайомлення студентів з особливостями, основними поняттями, інститутами та галузями сучасного міжнародного публічного права.

Навчальна дисципліна передбачає наступні завдання – засвоєння студентами певних загальнотеоретичних знань про міжнародне публічне право; навчання студентів роботі з міжнародними договорами, іншими міжнародними актами, справами Міжнародного Суду ООН та міжнародних арбітражів; навчити студентів давати оцінку сучасним міждержавним відносинам у світлі міжнародного права.

Вимоги до знань та умінь

Після вивчення дисципліни студенти повинні знати :

- основні компоненти міждержавної системи;
- джерела міжнародного публічного права;
- основні принципи міжнародного публічного права;
- особливості співвідношення міжнародного і національного права;
- загальну характеристику суб'єктів міжнародного публічного права;
- галузі нормативного регулювання міжнародного права.

Уміти:

- користуватися міжнародно-правовими джерелами;
- застосовувати положення міжнародних договорів з участю України;
- тлумачити норми міжнародних договорів України з метою розв'язання спірних правових ситуацій, що виникають у процесі міжнародного спілкування;
- характеризувати національне законодавство з точки зору його відповідності міжнародному праву.

Мати уяву про основні тенденції розвитку сучасного міжнародного права.

ПЕРЕЛІК МОДУЛІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "МІЖНАРОДНЕ ПРАВО"

№	НАЗВА МОДУЛЯ	ГОДИНИ	КРЕДИТИ	БАЛИ
1	ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА	36	1,0	20-30
2	ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ. ПРАВО ЗОВНІШНИХ ЗНОСИН	36	1,0	15-25
3	ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ. МІЖНАРОДНЕ ПОВІТРЯНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ КОСМІЧНЕ ПРАВО	18	0,5	10-20
4	ПРАВА ЛЮДИНИ І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ	36	1,0	15-25
ВСЬОГО		126	3.5	60-100

2. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЬ

При розробці тематики семінарських занять до уваги бралось, що курс "Міжнародне право" є коротким оглядом міжнародного публічного права. Він базується на ознайомленні студентів з особливостями, основними поняттями, категоріями, інститутами та галузями міжнародного права. У процесі семінарських занять та самостійної роботи студентів передбачається отримання навичок роботи з міжнародними договорами України та справами Міжнародного Суду ООН, Міжнародного трибуналу ООН з морського права, Європейського суду з захисту прав людини та міжнародних арбітражів, тлумачення та застосування міжнародно-правових норм до конкретних ситуацій міжнародного життя.

Слід враховувати, що навчальна дисципліна "Міжнародне право" має відповідну специфіку: з одного боку, ця дисципліна має озброїти студентів-правників знаннями основ теорії міжнародного права, а з іншого боку, акцент має бути зроблений на практичному застосуванні міжнародних договорів України, норм міжнародного звичаєвого права та аналізі практики застосування принципів і норм міжнародного права під час розв'язання міжнародних спорів у міжнародних судових та арбітражних інституціях.

Вищезгадана обставина має позначитися на методиці проведенні семінарських занять зі студентами. Семінарські заняття мають сприяти не лише засвоєнню проблемних питань міжнародного права та його складного понятійного апарату, а й формуванню навичок вирішення та аналізу конкретних правових ситуацій сучасного міжнародного життя.

Студентам для кращого усвідомлення змісту та основних проблем міжнародного права рекомендується використовувати публікації на міжнародну тематику із газетних та журнальних видань України та інших країн з метою оцінювання подій міжнародного життя та участі в них України. Для поглибленого вивчення певних тем курсу і написання рефератів необхідно звертатися до аналізу матеріалу, що міститься у додатковій літературі.

На семінарські заняття виносяться питання, що включені до плану семінару. Під час проведення семінарів можуть використовуватися різні форми та методи контролю знань під керівництвом викладача: вільна дискусія, обговорення реферативних повідомлень, просте опитування, виконання контрольних робіт, розв'язання практичних ситуацій і завдань тощо.

Студентам рекомендується скласти короткий план виступу з кожного питання теми семінарського заняття та занотувати у робочому зошиті найважливіші положення відповідних міжнародно-правових актів та підготувати словник іноземних термінів з теми семінару.

У процесі проведення семінарських занять доцільно застосування інтерактивних методик. Під час використання інтерактивних методик всі учасники навчального процесу взаємодіють один з одним, обмінюються інформацією, сумісно вирішують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії колег та свою власну поведінку.

Приміром мозковий штурм (МШ) сьогодні розглядається одним з самих популярних методів навчання і групової роботи. Мета першого етапу МШ – запропонувати якнайбільше варіантів відповідей на поставлене питання. Ця стадія не передбачає обговорення, критики, оцінювання пропозицій. Тому МШ найкраще застосовувати на початку процесу розв'язання проблеми, або у тому випадку коли цей процес зайшов у глухий кут. Важливо правильно сформулювати проблему у вигляді питання, щоб студенти висували свої пропозиції, відповідаючи на це питання (наприклад, "Які наслідки тягне за собою невиконання державою певного міжнародного зобов'язання?").

Слід враховувати, що існують правила МШ. До них відносять наступні:

- кожен може вільно висловлювати власні пропозиції;
- учасники висловлюються по черзі, коротко і точно;
- будь-які пропозиції приймаються та схвалюються учасниками
- всі пропозиції записуються викладачем;
- не можна критикувати та коментувати пропозиції;
- можна розвивати попередні ідеї.

Важливо, щоб викладач або його помічник фіксував усі пропозиції, бажано на дошці або плакаті.

Другий етап МШ – це обговорення, класифікація, відбір перспективних пропозицій. Він може бути проведений в малих групах.

У кінці семінарського заняття викладач оцінює виступи студентів і рівень підготовки групи в цілому, привертає увагу до питань, які потребують більш глибокого розгляду під час самостійної роботи студентів.

Вивчення курсу міжнародного права студентами спеціальності "Правознавство" ґрунтується на ознайомленні з його особливостями, основними поняттями, категоріями, правовими інститутами і галузями. Воно передбачає набуття навичок роботи з міжнародними договорами та іншими міжнародними актами, а також їх тлумачення щодо конкретних ситуацій міжнародного життя. Все це обумовлює необхідність самостійного вивчення студентами спеціальної наукової літератури з міжнародного права, його нормативних джерел. Тому контрольні питання, що додаються до кожного семінарського заняття, мають на меті дати можливість студентам самостійно оцінити рівень засвоєння матеріалу.

КОНТРОЛЬ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ

Допуск до модульного контролю (поточний контроль)

Усне опитування проводиться під час семінарських та індивідуальних занять. Усна відповідь оцінюється, виходячи з максимальної кількості балів – 5.

Підготовка і захист оглядово-інформаційних і науково-проблемних рефератів оцінюється до 15 балів.

Написання есе оцінюється до 10 балів.

Виступ із повідомленням. Під час проведення семінарських (практичних) або індивідуальних занять студент може виступити із актуальним повідомленням на задану тему. Максимальна сума балів, яку студент може отримати за підготовку повідомлення – 5.

Перевірка наявності та систематичності ведення *конспектів лекцій* оцінюється, виходячи з максимальної кількості балів – 5.

Перевірка конспектів міжнародних угод, нормативно-правових актів оцінюється, виходячи з максимальної кількості балів – 10.

Підготовка *процесуальних документів* оцінюється до 10 балів.

Термінологічний диктант може проводитися під час лекційних або практичних занять і оцінюється 1 бал за кожен вірний термін.

Поточне тестування оцінюється – 2 бали за кожен вірну відповідь.

Модульний контроль

Модульний контроль передбачає проведення модульних (тематичних) контрольних робіт. Для отримання допуску до написання модульної контрольної роботи студент *повинен набрати 30 і більше балів* під час поточного контролю.

Якщо студент не набрав мінімальну суму балів, то він не допускається до модульного контрольного заходу і йому рекомендується набрати цю кількість балів за рахунок виконання індивідуальних завдань та поточного тестування.

Протягом семестру на чотирьох модульних контрольних заходах студент може отримати від 60 до 100 балів. Студент який отримав більше 60 балів, за його бажанням може бути звільнений від семестрового іспиту і отримати набрану кількість балів як підсумкову оцінку.

Підсумковий контроль

Підсумковий контроль проводиться шляхом складання студентами семестрового іспиту з дисципліни "Міжнародне право". Під час іспиту студенти відповідають на питання екзаменаційних білетів. Кожен білет містить три контрольні питання. Відповідь на кожне питання білету оцінюється до 10 балів. Після складання іспиту, студент може отримати до 30 балів, які додаються до суми балів, отриманої під час проведення модульних контрольних заходів.

Студент, який набрав під час проведення модульних контрольних заходів більше 60 балів, може:

- не складати іспит і отримати набрану кількість балів як підсумкову оцінку;
- складати іспит, для підвищення свого балу.

Студент, що набрав під час проведення модульних контрольних заходів менше 60 балів, здає підсумковий семестровий іспит.

Студент, який під час проведення модульних контрольних заходів набрав менше 50 балів, не допускається до складання іспиту.

МОДУЛЬ № 1 "ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА"

СЕМІНАР № 1

Тема "Поняття та особливості сучасного міжнародного права"

План

1. Міжнародне право – особлива правова система.
2. Походження терміну "міжнародне право". Вплив природно-правових теорій та теорій позитивізму на визначення міжнародного права.
3. Періодизація історії міжнародного права.
4. Взаємодія міжнародного і національного права.
5. Сучасні концепції сутності і юридично обов'язкової сили міжнародного права.

Теоретичні та методичні настановлення

Міжнародне право справедливо можна розглядати видатним надбанням людства, що створювалося протягом століть в цілях утвердження стабільних, впорядкованих відносин між державами. В умовах сьогодення інтерес до міжнародного права все більше зростає, оскільки збереження цивілізації потребує подальшого підтримання міжнародного правопорядку та запобігання розвитку подій, що загрожують миру та безпеці. Нажаль, перші роки ХХІ свідчать, що основоположні принципи і норми міжнародного права порушуються окремими державами, які тлумачать їх на власний розсуд, претендуючи на роль монополіста у прийнятті загальних рішень. Проте, все ж таки, головною рисою сучасного світового порядку є демократичність, що втілюється через розуміння значною більшістю учасників міжнародних відносин необхідності узгодження позицій всіх заінтересованих держав, особливо в такій сфері як міжнародна безпека. Свавільля у міжнародному житті породжує перешкоди для нормального співробітництва між державами. Тому одним з основних інструментів управління міжнародним спілкуванням виступає міжнародне право.

Слід враховувати, що перед міжнародним співтовариством постали нові болючі проблеми. Серед них територіальні спори та правонаступництво держав, громадянські війни, міжнародний тероризм, захист національних меншин, біженців, ядерна безпека, екологічна криза, етнічні конфлікти, релігійний фундаменталізм, торгівля людьми, наркотиками та зброєю тощо. Міжнародна система зараз стала більш складною та хит-

ливою, ніж якою вона була наприкінці Другої світової війни, коли дві впливові сили вирішували долю міжнародного співтовариства. Розпад Радянського Союзу і виникнення нових незалежних держав кардинально змінили хід міжнародних відносин.

Зростають протиріччя та невідповідність у рівні життя розвинутих країн та країн, що розвиваються. Розвинуті країни мають достатньо уваги приділяти таким критичним питанням як бідність, демографічні проблеми, вичерпання природних ресурсів тощо.

Вагомий внесок міжнародного права у вирішення глобальних та регіональних проблем підтверджується тим фактом, що останнє десятиліття XX ст. було оголошено Організацією Об'єднаних Націй "Десятиліттям міжнародного права ООН" (Резолюція ГА ООН 44/23 від 17 листопада 1989 р.). Генеральна Асамблея ООН у цій резолюції звернула увагу на основні цілі щодо укріплення ролі права в міжнародних відносинах, а саме:

- сприяння ухваленню та поваги до принципів міжнародного права;
- сприяння засобам та методам мирного врегулювання спорів між державами, включаючи звернення до Міжнародного Суду та повну повагу до нього;
- заохочення прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікації;
- заохочення викладання, вивчення, поширення та більш широкого визнання міжнародного права.

Генеральна Асамблея ООН рекомендувала державам заохочувати свої навчальні заклади до включення курсів з міжнародного права для студентів, які вивчають право, політичні науки, суспільствознавство та інші відповідні дисципліни, а також вивчити можливість включення міжнародно-правових тем до навчальних планів шкіл (резолюція ГА ООН 45/40 від 28 листопада 1990 р.).

В резолюції ГА ООН 45/40 в світлі популяризації міжнародного права передбачені наступні заходи: 1) держави мають розглянути питання про скликання конференцій експертів на національному та регіональному рівнях з метою вивчення питання щодо розроблення типових навчальних планів та підготовки матеріалів для курсів з міжнародного права, підготовки викладачів міжнародного права, створення підручників з міжнародного права та використання сучасної техніки на допомогу викладання та проведення досліджень в сфері міжнародного права; 2) державам

рекомендовано організовувати спеціальну підготовку в галузі міжнародного права для юристів, включаючи суддів, співробітників міністерств закордонних справ та інших відповідних міністерств; 3) заохочується співробітництво між країнами, що розвиваються, а також між ними та розвинутими країнами, з приводу обміну досвідом і надання взаємної допомоги в сфері міжнародного права, включаючи допомогу щодо забезпечення підручниками та навчальними посібниками з міжнародного права; 4) поставлено на розгляд питання щодо поширення рішень та консультативних висновків Міжнародного Суду ООН не тільки на англійській та французьких мовах, але ще й на інших офіційних мовах ООН; 5) державам та міжнародним організаціям з метою поширення їхньої міжнародно-правової практики рекомендовано докласти зусилля щодо публікації довідників та часописів даної практики; 6) міжнародним судам та трибуналам, включаючи Європейський Суд з прав людини та Міжамериканський Суд з прав людини, запропоновано більш широко розповсюджувати свої рішення та консультативні рішення та розглянути питання про підготовку їх тематичних або аналітичних резюме; 7) міжнародним організаціям запропоновано публікувати тексти договорів, що укладені під їхньою егідою; 8) рекомендовано забезпечити своєчасну публікацію серії збірників договорів ООН ("Treaty Series") і продовжувати зусилля щодо ведення їх електронної форми публікації; рекомендується також забезпечити своєчасну публікацію "Юридичного щорічника Організації Об'єднаних Націй".

Слід підкреслити, що українські юристи-міжнародники зробили чимало щодо популяризації міжнародного права. У 1999 р. було засновано Всеукраїнську громадську організацію "Українська асоціація міжнародного права" (президент УАМП – заслужений юрист України О.В. Задорожній), яка стала своєрідним центром активізації наукових досліджень в галузі міжнародного права. За ініціативою Української асоціації міжнародного права було поновлено публікацію "Українського часопису міжнародного права" – єдиного загальнонаціонального науково-теоретичного та інформаційно-практичного видання з міжнародного права та порівняльного правознавства. В центрі уваги даного журналу наступні проблеми: ключові питання теорії міжнародного права, визначення місця України в системі міжнародно-правових відносин, актуальні галузеві проблеми сучасного міжнародного права, міжнародно-правові основи формування та здійснення зовнішньої політики України, тенденції розвитку європейсь-

кого права (права Європейського Союзу та Ради Європи), прогресивний розвиток національного права на основі досягнень науки порівняльного правознавства. Окрему увагу журнал приділяє новітнім методам викладання міжнародного права у вищих навчальних закладах України. Так, у 2002 р. в "Українському часопису міжнародного права" (№ 2) вийшла стаття професора Л.Д. Тимченка, де автор критично висвітлює стан викладання міжнародного права в юридичних вищих навчальних закладах України і вносить рекомендації щодо підвищення статусу міжнародного права як навчальної дисципліни. Для широкого обговорення та висловлення пропозицій у цьому ж номері журналу було надруковано програму курсу міжнародного публічного права (автор – професор В.Г. Буткевич, суддя Європейського Суду з прав людини), що ухвалена в 2000 р. Українською асоціацією міжнародного права.

З 1999 р. в Україні виходить журнал "Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі" (головний редактор – Ю. Зайцев), в якому, в контексті імплементації Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), публікуються українською мовою (в перекладі з французької та англійської мови) необхідні довідкові матеріали щодо рішень Європейського Суду з прав людини (м. Страсбург). Дане видання сприяє поширенню серед суддів України, правоохоронних органів, правозахисників, громадських організацій досвіду застосування певних статей Конвенції про захист прав людини та основних свобод у Європейському Суді з прав людини та практики використання юриспруденції цього Суду в українському судочинстві. Слід враховувати той факт, що при ратифікації згаданої Конвенції Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях щодо тлумачення і застосування Конвенції.

Останнім часом в Україні видані підручники та посібники з міжнародного публічного права авторами яких є українські вчені-міжнародники: Л.Д. Тимченко (Харків: Консум, 1999 р.); А.І. Дмитрієв, В.І. Муравйов (Київ: Юрінком Інтер 2000 р.); М.О. Баймуратов (Харків: Одісей, 2000 р.); М.Ю. Черкес (Київ: Знання, 2000 р.); А.С. Мацко (Київ: МАУП, 2002 р.), колектив авторів Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого (за ред. М.В. Буроменського. – К.: Юрінком Інтер, 2005) та ін. Слід вітати також публікацію курсів міжнародного публічного права, авторами яких є зарубіжні представники науки міжнародного права. Так, у 1998 р. у видавництві "АртЕк" (м. Київ) в перекладі з фран-

цузької мови вийшов підручник з міжнародного права, автором якого є французький міжнародник професор Жан Тускоз.

Помітною подією для української науки міжнародного права стало видання підручника з міжнародного публічного права професора Роттердамського університету Майкла Ейкхерста (Харьків: Консум, 2000 р., науковий редактор професор Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого М.В. Буроменський). Ця книга не тільки зосереджується на сучасних актуальних питаннях міжнародного права, але й показує його розвиток та вплив основних міжнародно-правових шкіл на практику міждержавних відносин. Перевагою "Вступу міжнародного права за Ейкхерстом" є методологія викладення матеріалу та широке використання практики міжнародних та національних судових органів. Для тих, хто досліджує окрему проблему міжнародного права, у даному курсі запропоновано змістовний бібліографічний перелік міжнародно-правової літератури.

Не менш цікавим розглядається двотомне видання курсу міжнародного публічного права авторами якого є французькі вчені міжнародники Нгуєн Куок Дінь, Патрік Дайє і Ален Пелле (Київ: Сфера, 2000 – 2001, рос. мовою; науковий редактор доктор юридичних наук В.І. Євінтов). Прикметним є те, що в цю книгу включено нарис про право Європейського Союзу та його взаємозв'язок з міжнародним публічним правом. Дане видання у простій але в повній формі представляє систему міжнародного публічного права. В ньому враховані стрімкі зміни, що відбувалися останніми роками в сфері міжнародного права, її адаптація до нових геополітичних реалій. Авторам вдалося показати як деякі "класичні" проблеми починають жити новим життям на тлі послаблення ідеологічних спорів.

На особливу увагу заслуговують восьмий том "Антології української юридичної думки" (К., 2004, упорядники: В.Н. Денисов, К.О. Савчук) та двотомне видання "Наука міжнародного права в Університеті Святого Володимира" (К., 2004, упорядники О.В. Задорожній, В.А. Короткий), які містять праці відомих вітчизняних правознавців ХІХ–ХХ століть, присвячені актуальним проблемам теорії і практики міжнародного права. Переважна більшість цих праць раніше не видавалася. Упорядники намагалися максимально зберегти лексико-фразеологічний склад і термінологію першоджерел, індивідуальні авторські особливості мови кожного вченого. Перевидання вибраних творів Степанова Т.Ф. (1795–1847),

Каченовського Д. І. (1827–1873), Незабитовського В.А. (1824–1883), Стоянова (1830–1907), Даневського В.П. (1852–1898), Казанського П.Є. (1866–1947), Ейхельмана (1854–1943), Лозинського М.М. (1880–1937), Грабаря В.Е. (1865–1956), Корецького В.М. (1890–1984) та Ренненкампа М.М., Базінера Р.І., Богаєвського П.М., Жиліна О.О. (викладачі Університету Святого Володимира) сприятиме вирішенню складних проблем сучасної вітчизняної науки міжнародного права.

Необхідно також привернути увагу студентів до видання "Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України" (К., 2006 р., за редакцією доктора юридичних наук, професора В.Н. Денисова). Дана робота присвячена дослідженню теоретичних та практичних питань застосування дії принципів та норм міжнародного права у внутрішньому правопорядку України, в тому числі становленню в ньому принципу верховенства міжнародного права. В ній досліджено нові напрямки імплементації міжнародних зобов'язань України стосовно міжнародних договорів, норм звичаєвого міжнародного права та загальних принципів права.

У процесі вивчення даної теми необхідно з'ясувати сутність та значення низки фундаментальних понять. Передусім до таких понять у міжнародно-правовій науці відносять *міжнародну систему (міждержавну систему)*, яка являє собою сукупність різних за своєю соціальною природою та правовим положенням суб'єктів міжнародного права.

Важливим компонентом цієї системи є різноманітні відносини, що виникають між суб'єктами міжнародного права, та охоплюють політичну, економічну, торгівельну, фінансову, науково-технічну, виробничу, культурну та інші сфери людської діяльності.

В рамках міжнародної системи існує також сукупність засобів, що визначає правовий і соціальний статус суб'єктів міжнародної системи та регулює відносини, що виникають між ними. До них належать юридичні та неюридичні (традиції, моральні та релігійні настанови) правила поведінки. Юридичні правила, договірної та звичаєвої походження, що створюються державами та іншими учасниками міждержавних відносин, складають особливу систему права – міжнародне публічне право. Міжнародне право є базовим компонентом міждержавної системи, тобто міжнародною підсистемою, і функціонує в цій системі. Однак термін "*міждержавна система*" (Interstate system) досить часто зустрічається у західній літературі з міжнародних відносин і міжнародного права, проте їм позначається або система міждержавних відносин, або міжнародна спільнота держав, що значно звужує бачення основних компонентів міждержавної системи.

Студентам необхідно з'ясувати характерні відмінності міжнародного права від національних правових систем (предмет регулювання, суб'єктний склад правовідносин, просторова сфера дії, способи нормоутворення, методи забезпечення дотримання міжнародно-правових норм, особливості джерел).

Доцільно розібратися у тому, що міжнародне публічне право створює багаторівневий організм: сукупність юридичних норм, принципів, інститутів, підгалузей, галузей, що часто взаємодіють між собою в цій системі. Слід обґрунтувати, що механізм формування і дії норм міжнародного права має специфічний характер. Необхідно довести, що йому притаманний міждержавний, а не наддержавний характер.

Студентам рекомендується дати оцінку спробам західних юристів-міжнародників розширити поняття міжнародного права за рахунок включення до нього, окрім норм, інших явищ (школа "природного права", школа "правового реалізму", школа "політично орієнтованого підходу"). Слід показати, що пониження значення правових норм призводить до розчину права в політиці. Тому формалізація міжнародного права – одна з основних умов його ефективності та певна гарантія для учасників міждержавних відносин. Віднесення до міжнародного права норм моралі, бачення його не як сукупність правових норм, а лише процес прийняття власних рішень, тобто так звана "деформалізація" міжнародного права, призводить до зниження його ролі.

Стосовно походження терміна "міжнародне право". Назва цього терміну склалася історично. У середні віки, коли виникла ідея створення права, що регулює відносини між державами, юристи в пошуках необхідного терміна звернулися до авторитета римського права. Проте римське право не знало подібного поняття. Йому було відоме поняття "*jus gentium*" (право народів), до якого належали норми, що регулюють відносини римських громадян з іноземцями та останніх між собою на території Рима, а також норми, спільні для багатьох країн. У подальшому це найменування було модифіковано – "*jus inter gentes*" – "*право між народами*", або "*міжнародне право*".

У процесі підготовки до семінарського заняття студентам слід з'ясувати проблематику історії міжнародного права. Сьогодні існує три варіанта відповіді на питання стосовно часу виникнення міжнародного права: 1) міжнародне право виникло ще у період міжплемінних відносин; 2) міжнародне право з'являється одночасно з державами, які надають міжплемінним норм правових якостей та створюють нові норми;

3) міжнародне право виникло наприкінці Середньовіччя, коли у Європі почала формуватися система суверенних держав. Необхідно розкрити внесок у розвиток міжнародного права Вестфальського миру (1648 р.), Віденського конгресу (1814–1815 р.р.), Паризького (1856 р.) та Берлінського (1878 р.) мирних конгресів, Гаазьких конференцій миру (1899 р.; 1907 р.), Версальського мирного договору (1919 р.)

Студенти мають звернути увагу на юридичну обов'язкову силу міжнародного права. Основні концепції в цій сфері співпадають з основними школами у міжнародно-правовій доктрині. Прибічники школи природного права бачать джерело обов'язкової сили міжнародного права у законах природи, у людському розумі тощо. Найбільш впливовою є концепція представників позитивної школи, оскільки вона відповідає міжнародній практиці. Вони вважають, що джерелом обов'язкової сили міжнародного права є домовленість, згода держав. Третій основний напрям – нігілістичний, тому що його концепції заперечують юридичну силу міжнародного права (приміром, суть однієї з концепцій полягає у тому, що міжнародне право не є справжнім правом та має лише моральну силу).

Контрольні запитання

1. Як можуть бути прокоментовані основні з дефініцій поняття "міжнародне право", що наводяться у рекомендованій літературі?
2. Як співвідноситься міжнародне та внутрішнєдержавне право?
3. У чому полягає різниця міжнародного публічного і міжнародного приватного права?
4. Якою є періодизація історії міжнародного права?
5. У якому мирному договорі міститься Статут Ліги Націй?
6. Які основні принципи закладені Вестфальським миром (1648 р.)?
7. Назвіть основних представників школи природного права.

Реферати

1. Питання сучасної міжнародно-правової діяльності України і розвиток міжнародно-правової свідомості українського народу.
2. Вестфальський мир 1648 р. та його значення для міжнародного права.

Література

Основна література – [1, с. 27–31]; [2, с. 6–25]; [4, с. 7–15]; [6, с. 1–10]; [7, с. 27–36]; [9, с. 3–31].

Додаткова література – [14]; [16]; [29]; [42]; [43]; [54]; [56 , с. 1–14]; [75]; [81]; [101].

СЕМІНАР № 2

Тема "Суб'єкти сучасного міжнародного права"

План

1. Поняття і види суб'єктів міжнародного права.
2. Держави – основні суб'єкти міжнародного права. Міжнародна правосуб'єктність України.
3. Визнання держав та урядів у міжнародному праві.
4. Правонаступництво держав щодо міжнародних договорів, державної власності та державних архівів.
5. Правосуб'єктність міждержавних організацій.
6. Державоподібні утворення.
7. Міжнародна правосуб'єктність народів і націй, що борються за національне визволення.
8. Проблема визнання міжнародної правосуб'єктності за іншими учасниками міжнародних відносин.

Теоретичні та методичні настановлення

Суб'єкти займають центральне положення у міжнародному праві, головна задача якого – регулювати їх взаємовідносини та слугувати інтересам цих суб'єктів. Студенти мають засвоїти, що особливість статусу суб'єктів міжнародного права полягає у тому, що вони виступають не тільки носіями прав та обов'язків, але й головними діючими особами у створенні та здійсненні міжнародно-правових норм.

В доктрині продовжуються дискусії щодо переліку суб'єктів міжнародного права. Загальноновизнаними суб'єктами міжнародного права сьогодні є держави та міждержавні міжнародні організації. До кола суб'єктів міжнародного права відносять також народи, нації, що борються за створення незалежної держави і державоподібні утворення (Ватикан, вільні міста).

Студентам необхідно звернути увагу на те, що обсяг прав та обов'язків згаданих суб'єктів неоднаковий. Приміром міжнародні права та обов'язки держав та міжнародних організацій явно відрізняються, так само як вони відрізняються у різних міжнародних організаціях.

Держава є основним, первісним та універсальним суб'єктом міжнародного права. Термін "первісний" означає, що інші суб'єкти набувають міжнародно-правового статусу саме завдяки волевиявленню держав, проте правосуб'єктність останніх породжується фактом їх створення. Ознака універсальності вказує на те, що держави можуть брати участь в будь-яких міжнародно-правових відносинах. Основою міжнародної правосуб'єктності держав виступає державний суверенітет.

Міжнародна правосуб'єктність міждержавних організацій є похідною, оскільки вона залежить від волевиявлення держав-членів. Компетенція міжнародної організації обмежена тими завданнями і цілями, що закріплені її засновниками у статуті (спеціальна правосуб'єктність).

Слід розібратися у питанні щодо наявності елементів наднаціональності в компетенції деяких міждержавних організацій (зокрема Європейського Союзу).

Доктринальне тлумачення міжнародної правосуб'єктності народів (націй), що борються за національне визволення, розвивалося досить суперечливо, особливо щодо обсягу їх правосуб'єктності. Проте успішний розвиток антиколоніального руху в шістдесяті роки XX століття, підтримка законних національних вимог міжнародним співтовариством, передусім ООН, включення народів (націй) в коло різноманітних міжнародних відносин, свідчать про те, що сформувався новий суб'єкт міжнародного права.

Студентам доцільно акцентувати увагу на наступних положеннях: 1) народ (нація), що сформував політичну організацію, дійсно має право брати участь у міжнародних відносинах (такий підхід закріплено, перш за все, у Статуті ООН); 2) обмежений обсяг правосуб'єктності даного суб'єкта, що включає повноваження специфічного характеру: право на деколонізацію; право на державність тощо). По суті у таких випадках йдеться про правосуб'єктність держави, що знаходиться у процесі формування. Особливою рисою є те, що правосуб'єктність у цьому випадку має перехідний і тимчасовий характер. Головною метою надання міжнародної правосуб'єктності народам (націям) або національно-визвольним рухам є забезпечення ефективного міжнародно-правового захисту їх учасників та створення необхідних передумов для побудови незалежної держави.

У літературі з міжнародного права ставиться питання щодо міжнародно-правової правосуб'єктності інших учасників міжнародного спілкування, зокрема транснаціональних корпорацій та фізичних осіб. Приміром,

прихильники концепції міжнародно-правової правосуб'єктності індивіда виходять з того, що міжнародне право безпосередньо створює для нього права та обов'язки. Дійсно, існує значна кількість конвенцій про права людини. Проте положення цих конвенцій визначають зобов'язання для держав щодо забезпечення цих прав та не створюють їх безпосередньо для фізичних осіб.

Не викликає жодного сумніву у тому, що досягненням сучасного міжнародного права є закріплення прав людини на міжнародному рівні. Доцільно в теоретичному і практичному плані стосовно індивідів вживати поняття "учасник міжнародно-правових відносин". Суб'єкт міжнародного права це поняття більш широке, яке означає потенційну можливість "основних гравців" міжнародного права (передусім держав і міждержавних міжнародних організацій) брати участь у міжнародно-правових відносинах та творити норми міжнародного права. Індивід лише може брати участь в певних міжнародно-правових відносинах, а не у процесі створення норм міжнародного права. Однак це не означає, що тема щодо обговорення питання про правосуб'єктність фізичної особи не викликає інтересу серед вчених-міжнародників та практиків, оскільки людина все тісніше контактує з міжнародним правом (наприклад, можливість фізичних осіб за певних обставин звернутися для захисту своїх прав до Європейського Суду з прав людини).

Контрольні запитання

1. Яке загальне визначення поняття міжнародної правосуб'єктності можна дати з врахуванням положень загальної теорії держави і права та міжнародно-правової доктрини?
2. У чому полягають особливості правосуб'єктності міждержавних міжнародних організацій?
3. Які існують теорії визнання держав?
4. Які категорії суб'єктів можна включити до переліку суб'єктів міжнародного права?
5. Яку позицію ви особисто займаєте щодо проблеми міжнародно-правової правосуб'єктності індивідів?
6. У яких випадках виникає проблема правонаступництва держав?

Реферати

1. Проблеми правонаступництва після розпаду СРСР.
2. Форми та види визнання у міжнародному праві.

Література

Основна література – [8, с.56–99]; [9, с.32–42]; [10, с. 243–282]; [12, с. 26–48]

Додаткова література – [33];[38]; [82].

СЕМІНАР № 3

Тема "Міжнародно-правова відповідальність"

План

1. Поняття міжнародно-правової відповідальності.
2. Підстави міжнародно-правової відповідальності. Обставини, що виключають відповідальність держав.
3. Класифікація міжнародних правопорушень.
4. Види і форми міжнародної відповідальності держав.
5. Санкції та контрзаходи.

Теоретичні та методичні настановлення

Проблема відповідальності в міжнародному праві безпосередньо пов'язана з його функціонуванням, з укріпленням міжнародного миру та правопорядку.

В науці міжнародного права під міжнародно-правовою відповідальністю розуміють негативні юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання. У широкому розумінні слід говорити про порушення міжнародного правопорядку як цілісної системи правових відносин. Студентам необхідно знати ознаки юридичної відповідальності, а саме: вона настає за відповідне міжнародне правопорушення; реалізується на основі норм міжнародного права; пов'язана з негативними наслідками для правопорушника; спрямована на зміцнення міжнародного правопорядку.

Зміст цього інституту міжнародного права змінювався разом із змінами, що відбувалися у міжнародному праві. Норми, які складають інститут міжнародно-правової відповідальності носять переважно звичаєвий характер, що ставить перед міжнародним співтовариством завдання стосовно їх кодифікації. Студентам необхідно розкрити діяльність Комісії міжнародного права ООН в цій сфері.

Нормативною підставою міжнародної відповідальності є міжнародно-правові джерела, які встановлюють міжнародні обов'язки, порушення

яких можна кваліфікувати як міжнародне правопорушення. До них належить міжнародний договір, міжнародний звичай, рішення міжнародних судів (арбітражів), рішення міжнародних (міжурядових) організацій, які за статутами цих організацій, є обов'язковими для держав-членів (ЄС).

Студенти мають усвідомити наступне: для того щоб відповідальність стала дійсністю, необхідна наявність спеціальних юридико-фактичних обставин або так званих юридичних фактів, що породжують правоохоронні відносини. Саме наявність правопорушення як різновиду юридичних фактів складає юридично-фактичну підставу відповідальності.

Основною ознакою, що характеризує міжнародне правопорушення, є порушення суб'єктом міжнародного права свого міжнародного зобов'язання. Студентам необхідно охарактеризувати міжнародне правопорушення та його елементи. Слід визначити обставини, що виключають міжнародно-правову відповідальність держав. Це конкретні фактичні ситуації або юридичні факти, за наявності яких поведінка держави, що не відповідає її міжнародному зобов'язанню, не розглядається міжнародно-протиправною і тому не має наслідком міжнародно-правову відповідальність (згода держави; певні заходи у відповідь на міжнародно-протиправну дію; форс-мажор і непередбачуваний випадок; лихо; крайня необхідність; законна оборона).

Під час вивчення питання з приводу класифікації міжнародних правопорушень студенти мають враховувати, що сучасне міжнародне право не дає вичерпаного переліку конкретних правопорушень. Відомий вчений-міжнародник радянського періоду професор Г.І. Тункін запропонував поділяти міжнародні правопорушення на дві категорії: 1) правопорушення, що становлять небезпеку для миру; 2) всі інші правопорушення. Український міжнародник професор В.А. Василенко виділяє три основні види правопорушень: 1) ординарні міжнародні правопорушення (міжнародні делікти); 2) особливі небезпечні міжнародні правопорушення (пов'язані з порушенням міжнародно-правових норм, у яких закріплені зобов'язання держав не тільки одна перед одною, а й перед усім міжнародним співтовариством держав); 3) найтяжчі міжнародні злочини (злочини проти миру: планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни; військові злочини, зокрема порушення законів і звичаїв війни; злочини проти людяності: вбивства, винищення, поневолення, заслання, та інші види жорстокості).

В.А. Василенко акцентує увагу на тому, що відповідальність, яка породжується міжнародним деліктом, носить характер двосторонніх пра-

вовідносин, в силу яких правопорушник має відповідати тільки перед потерпілою стороною. До міжнародних деліктів належать: невиконання державою своїх односторонніх обов'язків; невиконання рішень міжнародних судів та арбітражів; порушення державою договірних обов'язків, що не мають основоположного значення тощо.

У випадку міжнародного злочину виникають універсальні правовідносини відповідальності, в силу яких правопорушник несе відповідальність не тільки перед потерпілим, а ще й перед міжнародним співтовариством в цілому. Йдеться про порушення універсальних зобов'язань, зобов'язань "erga omnes" (зобов'язання відносно всіх суб'єктів права). У такому випадку кожен суб'єкт міжнародного права вправі вимагати від правопорушника припинення злочинних дій і ліквідації їх наслідків.

Міжнародні злочини – це злочини, що порушують міжнародні обов'язки, які є основоположними для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства. Вони тягнуть відповідальність держави як суб'єкта міжнародного права і персональну кримінальну відповідальність виконавців, яка здійснюється в рамках міжнародної юрисдикції (в деяких випадках національної юрисдикції).

Студенти мають відрізнити термін "міжнародний злочин" від терміну "злочин міжнародного характеру", який належить до міжнародного кримінального права. Останнім позначають так звані "транснаціональні злочини". Під ними розуміють діяння окремих фізичних осіб, які посягають на права та інтереси декількох держав, міжнародних організацій, фізичних та юридичних осіб та не пов'язані з політикою держави.

До таких злочинів належать: захоплення заручників, незаконне захоплення повітряних суден, підробка грошових знаків, зазіхання на осіб, що користуються міжнародним захистом тощо. Вони тягнуть персональну відповідальність правопорушників в рамках національної юрисдикції.

Відповідальність держави-правопорушниці існує в конкретних її видах. В залежності від специфіки позбавлень, що покладаються на правопорушника відокремлюють: нематеріальну відповідальність; матеріальну відповідальність.

В доктрині міжнародного права для позначення першого виду відповідальності використовується три терміни: моральна, політична, морально-політична відповідальність. Г.І. Тункін вважав, що в теоретичному плані краще використовувати термін "політична відповідальність", тому

що моральна відповідальність може розумітися не як правова категорія, а як та, що випливає з правил міжнародної моралі.

Види відповідальності, як відображення специфіки позбавлень, що несе правопорушник, втілюються в конкретних формах. Форма відповідальності є способом, на основі якого правопорушник виконує обов'язки, що випливають з його відповідальності, і тим самим зазнає відповідні позбавлення.

Узагальнюючі певні доктринальні підходи (Г.І. Тункін, Я. Броунли, Хіменс де Аречага, Л. Оппенгейм та ін.) можна побачити, що більшість авторів традиційно відносять до форм нематеріальної відповідальності: ресторації, сатисфакції і санкції, а до форм матеріальної відповідальності – репарації, реституції, субституції. Інші виносять за рамки форм відповідальності санкції, розглядаючи їх у якості заходів примушення (В.А. Василенко).

Потрібно розкрити поняття ординарної та надзвичайної сатисфакції, ординарної та надзвичайної репарації. Показати характерні риси реституції та субституції.

Контрольні запитання

1. Що є підставою міжнародно-правової відповідальності?
2. Розкрийте суть поняття міжнародної відповідальності.
3. Які види міжнародно-правової відповідальності існують в сучасному міжнародному праві?
4. В яких формах здійснюється матеріальна відповідальність в сучасному міжнародному праві?
5. Дайте визначення понять реституція та субституція.
6. Назвіть характерні риси репарацій та їх форми.
7. У чому полягають відмінності репресалій від реторсій?

Реферати

1. Міжнародно-правова відповідальність міжнародних організацій.
2. Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів.

Література

Основна література – [5; т. 3, с. 189–254]; [1, с.76–90]; [9, с. 311–328]; [12, с. 263–280]; [11, с. 254–256].

Додаткова література – [25]; [53]; [55, с.339–382]; [66]; [73]; [91]; [93];[103].

МОДУЛЬ 2 "ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ. ПРАВО ЗОВНІШНИХ ЗНОСИН"

СЕМІНАР № 4

Тема "Право міжнародних договорів: поняття, принципи, стадії укладання"

План

1. Поняття та джерела права міжнародних договорів.
2. Періодизація історичного розвитку права міжнародних договорів.
3. Поняття міжнародного договору в сучасній доктрині і практиці.
4. Принцип *pacta sunt servanda*.
5. Повноваження на ведення переговорів. Прийняття тесту договору.
6. Встановлення автентичності тексту договору.
7. Згода на обов'язковість договору.
8. Реєстрація міжнародних договорів.

Теоретичні та методичні настановлення

Під правом міжнародних договорів розуміють систему міжнародно-правових принципів і норм, що визначають порядок укладання, умови дійсності, дії та припинення міжнародних договорів.

Право міжнародних договорів посідає в системі міжнародного права особливе місце. А.М. Талалаєв писав, що міжнародні договори пронизують усю систему сучасного міжнародного права, виступаючи потужним засобом створення, передусім, найважливіших норм міжнародного права майже в усіх його галузях.

О.О. Мережко справедливо підкреслює, що право міжнародних договорів відіграє провідну роль у процесі міжнародної правотворчості й тісно пов'язане з усіма галузями та інститутами міжнародного права. Міжнародний договір є основним засобом зміни існуючих норм міжнародного права і створення нових норм. Він виступає безпосереднім об'єктом права міжнародних договорів. Водночас він є важливою правовою формою міждержавного співробітництва.

Студенти мають звернути увагу на те, що право міжнародних договорів має ті самі джерела, що й міжнародне право.

Зокрема до моменту набуття чинності Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. головним джерелом в цій сфері вважався міжнародний звичай. Найважливішими з точки зору права міжна-

родних договорів є такі угоди універсального характеру: Статут ООН, в преамбулі та ст. 2 якого закріплено основний принцип права міжнародних договорів і всього міжнародного права – принцип *pacta sunt servanda*; Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.; Віденська конвенція про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р.; Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р.

Необхідно привернути увагу студентів до того факту, що крім терміна "договір", у міжнародній практиці використовуються й інші терміни, зокрема такі як *конвенція, угода, трактат, пакт, статут, хартія, протокол, акт, конкордат* (коли йдеться про двосторонні угоди між Ватиканом та іншою державою про статус католицької церкви у цій державі), *меморандум, декларація, обмін нотами, обмін листами* тощо. Міжнародний договір може бути укладений як в письмовій, так і в усній формі. І.І. Лукашук зазначає, що міжнародний договір являє собою явно виражену угоду суб'єктів міжнародного права, призначену для регулювання їх взаємовідносин шляхом створення міжнародно-правових зобов'язань .

Студентам слід враховувати, що міжнародний договір має містити намір сторін надати угоді юридично обов'язкового (нормативного) характеру. Тому важливо відрізнити міжнародний договір від інших домовленостей неюридичного характеру, які існують у двох основних формах: політичні угоди між державами (зокрема, спільні комюніке, заяви, декларації); резолюції міжнародних органів та організацій (наприклад, резолюції ГА ООН). Під політичними домовленостями розуміють так би мовити "декларації про наміри" представників держав, без наміру брати на свої держави будь-які юридичні зобов'язання. Вони укладаються з урахуванням політичної ситуації на певний момент і держави мають можливість відмови від них у разі зміни обставин, що обумовила їхню появу.

Студенти мають розкрити зміст принципу *pacta sunt servanda*. У найзагальнішому сенсі під принципом *pacta sunt servanda* в міжнародному розуміють обов'язок його суб'єктів добросовісно виконувати норми міжнародного права, насамперед міжнародні договори. З іншого боку цей принцип передбачає юридичну відповідальність держав за порушення міжнародного договору. Принцип *pacta sunt servanda* є необхідною передумовою існування та функціонування будь-якого правопорядку. На думку О.О. Мережка цей принцип властивий не лише всім

національним системам права, а й міжнародному, наднаціональному та транснаціональному праву.

Укладання міжнародного договору передбачає проходження відповідних стадій. Студенти мають розкрити певні складові (етапи) наступних стадій: 1) розроблення тексту та встановлення його автентичності; 2) рішення держави щодо обов'язковості для себе положень договору; 3) реєстрація та оприлюднення міжнародних договорів.

Контрольні запитання

1. На основі яких критеріїв можна здійснити класифікацію договорів?
2. Що розуміється під формою та структурою міжнародного договору?
3. Що таке "джентльменська угода"?
4. За якими ознаками слід відрізнити міжнародний договір від політичної домовленості?
5. Які існують стадії укладання міжнародного договору та який їх зміст?
6. У чому полягають функції депозитарію?
7. Яке значення інституту застереження у праві міжнародних договорів?
8. Як договори набувають чинності?

Реферати

1. Тлумачення міжнародного договору.
2. Припинення дії міжнародних договорів.

Література

Основна література – [9, с. 80–85]; [10, с.61–69]; [11, с. 264–266]
Додаткова література – [22, с.392–430]; [41, с. 15–106]; [32, с. 6–32]; [106].

СЕМІНАР № 5

Тема "Дипломатичне право"

План

1. Поняття, джерела та система права зовнішніх зносин.
2. Органи зовнішніх зносин: загальна характеристика.
3. Зарубіжні постійні і тимчасові органи зовнішніх зносин.

4. Встановлення дипломатичних відносин і організація дипломатичних представництв. Початок і закінчення дипломатичної місії.
5. Структура та персонал дипломатичних представництв. Класи та ранги дипломатичних агентів. Дипломатичний корпус.
6. Функції дипломатичних представництв і засоби їх здійснення.
7. Дипломатичні привілеї та імунітети.

Теоретичні та методичні настановлення

Дипломатичне право є найстарішою галуззю міжнародного публічного права, яка являє собою сукупність норм, що регламентують статус і функції державних органів зовнішніх зносин. Система дипломатичного права відповідає основним формам дипломатії: двосторонній дипломатії, що здійснюється через дипломатичні представництва; багатосторонній дипломатії, яка здійснюється делегаціями на сесіях органів міжнародних (міждержавних) організацій і міжнародних конференціях, а також постійними представниками держав при міжнародних організаціях.

Поняття "дипломатія" походить із Стародавнього Риму, де "дипломатами" спочатку називали осіб, які мали диплом (від грецької – це аркуш, документ, складений удвоє) – рекомендаційну (або вірчу) грамоту, що видавалися сенатом офіційним посланникам, яких направляли у провінції імперії чи за кордон. Класичне визначення дипломатії міститься в Оксфордському словнику англійської мови: "*Дипломатія* – це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів; сукупність засобів, що їх використовують послы і посланники з метою забезпечення переговорного процесу; праця або мистецтво дипломата".

У юридичній енциклопедії (т.2; Видавництво "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана) дипломатія визначається як: "офіційна діяльність по здійсненню програми зовнішньої політики держави щодо захисту її прав та інтересів за кордоном. Дипломатія – складова зовнішньої політики, міжнародної діяльності держави." Зовнішня політика визначає цілі та завдання дипломатії. Призначення дипломатії полягає у виборі засобів і методів, необхідних для досягнення зовнішньополітичних цілей держави. Вона покликана забезпечити розвиток міжнародних відносин у бажаному для країни руслі (збереження суспільного державного устрою, цілісності кордонів, утвердження міжнародного авторитету тощо).

Характерною правовою рисою дипломатичних відносин є те, що повноваження двох держав здійснюються на одній тій самій території. Певна національна служба однієї держави функціонує на території іншої держа-

ви. За таких обставин, як слушно зауважив французький вчений міжнародник професор Нгуєн Куок Дінь, зачіпається найбільш чутлива точка державної компетенції – територіальний суверенітет. Студенти мають враховувати, що дипломатичні відносини необхідні для підтримання дружніх стосунків між суверенними державами, проте вони можуть бути інструментом впливу сильних країн на слабкі. Тому призначенням норм дипломатичного права є укріплення дружби і співробітництва та запобігання будь-яких випадків тиску в процесі міжнародного спілкування.

Студентам слід звернути увагу на праці українського вченого-міжнародника професора К.К. Сандровського. Він підкреслював, що дипломатичне право може трактуватися і в більш широкому плані, через віднесення до нього ще двох автономних підсистем: права спеціальних місій (функціонування спеціальних місій можливо за відсутності дипломатичних відносин) і дипломатичного права щодо відносин держав з міжнародними організаціями або в рамках міжнародних конференцій (дипломатичне право міжнародних організацій). Враховуючи наявність консульського права, існують достатні підстави для формування єдиної галузі міжнародного права – права зовнішніх зносин. У кожній з чотирьох складових права зовнішніх зносин є спільний предмет правового регулювання – офіційна діяльність держав у міжнародних відносинах за допомогою відповідних органів зовнішніх зносин.

Однак правовий статус, привілеї та імунітети органів зовнішніх зносин, які виступають у зазначених чотирьох сферах не збігаються і тому регламентуються окремими універсальними міжнародними договорами: Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 р.; Конвенцією про спеціальні місії 1969 р.; Віденською конвенцією про представництво держав у їх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р.; Віденська конвенцією про консульські зносини 1963 р.

Зовнішні зносини – частина загальної системи міждержавних відносин і міжнародної діяльності кожної держави, що охоплює лише офіційні зв'язки і відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, підтримувані за допомогою особливих державних органів, з метою здійснення зовнішніх функцій мирними засобами відповідно до основних принципів міжнародного права.

Студенти мають враховувати, що ці офіційні зовнішні зносини відрізняються від так званих інтернаціональних зв'язків, в яких можуть брати участь фізичні особи і міжнародні неурядові організації, різноманітні громадські або комерційні юридичні особи.

Отже, дипломатії притаманний не тільки мирний, але й офіційний характер діяльності. Важливою особливістю є те, що здійснюється вона не будь-якими органами держави, а спеціально створеними для цієї мети органами зовнішніх зносин.

Державні органи зовнішніх зносин являють собою діючі на території країни та за її межами органи, які представляють державу в її офіційних стосунках з суб'єктами міжнародного права та забезпечують виконання її зовнішньополітичних цілей мирними засобами, захист прав і законних інтересів цієї держави, а також її громадян та організацій, що знаходяться за кордоном.

Всі органи зовнішніх зносин будь якої держави поділяються на дві великі окремі групи: внутрішньодержавні (центральні) органи зовнішніх зносин держави; закордонні органи зовнішніх зносин держави.

Студентам необхідно враховувати, що в кожній із зазначених груп відокремлюють ще декілька видів органів зовнішніх зносин. Слід зазначити, що консульські установи не вважаються дипломатичними представництвами. Їх міжнародно-правовий статус не ідентичний.

Контрольні запитання

1. На які категорії поділяються закордонні державні органи зовнішніх зносин?
2. Які дипломатичні ранги може присвоювати міністр закордонних справ України?
3. Дайте визначення поняття "дипломатичний корпус".
4. Назвіть основні етапи процесу акредитації глави дипломатичного представництва.
5. За яких обставин відбувається припинення діяльності дипломатичних представництв?
6. Розкрийте суть понять "функція представництва" і "функція дипломатичного захисту".

Реферати

1. Консульські установи та організація їхньої роботи.
2. Спеціальні місії як форма дипломатії.

Література

Основна література – [3, с. 7–75]; [50]; [51]; [52]; [5; т. 4, с. 91–139]; [11, с. 267–270]; [22, с.219–230].

Додаткова література – [50]; [51]; [52]; [94];[109]; [112, т.1, с. 176–184].

МОДУЛЬ № 3 "ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ. МІЖНАРОДНЕ ПОВІТРЯНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ КОСМІЧНЕ ПРАВО"

СЕМІНАР № 6

Тема 11. Право міжнародних організацій

План

1. Поняття і розвиток права міжнародних організацій.
2. Історія створення та правова природа Організації Об'єднаних Націй.
3. Система органів ООН.
4. Генеральна Асамблея ООН та Рада Безпеки ООН.
5. Міжнародний Суд ООН.
6. Спеціалізовані та інші установи системи ООН.
7. Регіональні міжнародні організації і правова природа їхнього створення та функціонування.

Теоретичні та методичні настановлення

У сучасних умовах міжнародні організації відіграють суттєву роль як форма співробітництва держав і багатосторонньої дипломатії. Необхідно привернути увагу студентів до того, що термін "міжнародні організації" застосовується як правило до міждержавних організацій, так і до неурядових міжнародних організацій. Проте вони мають різну юридичну природу.

Для міждержавної організації характерні наступні ознаки: членство держав; наявність засновницького міжнародного договору; постійні органи і штаб-квартира, тобто наявність відповідної організаційної структури; повага до суверенітету держав-членів і невтручання у їхні внутрішні справи; здійснення співробітництва у конкретних сферах міжнародної діяльності; наявність прав та обов'язків організації (зокрема привілеїв та імунітетів); створення організації відповідно до міжнародного права.

Студенти мають відрізнити "внутрішнє право" міждержавних організацій від їх "зовнішнього права". Термін "внутрішнє право" застосовується для позначення тієї сукупності норм, що у кожній організації призна-

чені для регулювання механізму її функціонування і тих відносин, що складаються між органами, посадовими особами та іншими співробітниками організації (правила процедури, положення про персонал, фінансові постанови, спеціальні інструкції та циркуляри тощо). Термін "зовнішнє право" міждержавної організації охоплює різні міжнародні договори, у яких організація виступає стороною.

Отже, міжнародна міжурядова організація – це об'єднання, засноване на підставі міжнародного договору для досягнення загальних спільних цілей, яке має постійні органи, і діюче в загальних інтересах держав-членів на основі поваги до їх суверенітету.

Міжнародні неурядові організації – це організації, що створені міжнародною громадськістю (юридичними і фізичними особами) з метою встановлення міжнародного співробітництва з актуальних питань міжнародного життя. Головною ознакою міжнародних неурядових організацій є те, що вони засновані не на підставі міжнародного договору, а об'єднують фізичних та юридичних осіб з різних держав та мають бути зареєстровані за процедурами, що встановлюються у національному законодавстві певної держави.

Принцип суверенної рівності держав є визначальним у побудові відносин міжнародних організацій. Його прояв характеризується наступними рисами: договірна основа міжнародної організації, добровільність членства, в основному рекомендаційний характер рішень організації; її міждержавний характер, дотримання суверенності і рівноправ'я держав як всередині організації, так і поза нею.

Необхідно підкреслити, що проблема співвідношення державного суверенітету і спільних цілей та інтересів організації знаходить вирішення в її установчому акті.

Держави, створюючи міжнародні організації, наділяють їх певною правосуб'єктністю. Держави визнають за міжнародними організаціями здатність мати права та обов'язки, брати участь у створенні і застосуванні норм міжнародного права. Зрозуміло, що наявність прав та обов'язків у міжнародних організацій не означає їх зрівнювання з державами як основними суб'єктами міжнародного права. Обсяг їхньої правосуб'єктності значно менший та носить цільовий та функціональний характер. Кожна міжнародна організація має своєрідну специфічну правосуб'єктність. При міждержавних організаціях акредитуються представ-

ництва держав, вони також мають представництва в державах і обмінюються представниками між собою.

Міжнародні організації та їх посадові особи користуються привілеями та імунітетами (зокрема вони визначені в Конвенції про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй 1946 р. та Конвенції про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947 р.).

Право на забезпечення виконання норм міжнародного права реалізується через механізм контрольних функцій міжнародних організацій та застосуванням санкцій. Контроль відбувається: шляхом надання доповідей державами-членами; через нагляд та обслідування контрольованого об'єкту або ситуації на місці. Міжнародно-правові санкції, що можуть застосовуватися міжнародними організаціями наступні: санкції, здійснення яких припустимо усіма міжнародними організаціями; санкції, право на застосування яких мають тільки певні організації. До санкцій першої групи належать: призупинення членства у організації; виключення з організації; відмова у членстві; виключення з міжнародного спілкування з певних питань співробітництва. Застосування другої групи санкцій залежить від статутних цілей певної міждержавної організації. Наприклад, Рада Безпеки ООН згідно ст. 42 Статуту ООН, вправі застосовувати примусові дії повітряними, морськими та сухопутними силами. Такі дії можуть включати демонстрації, блокаду та інші операції повітряних, морських та сухопутних сил членів ООН.

Як суб'єкти міжнародного права міжнародні організації несуть відповідальність за правопорушення і завдання шкоди своєю діяльністю.

Компетенція міжнародної організації – це об'єкт або сфера її предметної діяльності. Вона фіксується державами у засновницькому акті. До компетенції міжнародної організації включається коло проблем, якими їй належить займатися, так й надані до цього повноваження. Компетенція міжнародної організації обмежена договірними рамками.

Орган міжнародної організації – це структурна одиниця міжнародної організації, яка створюється на підставі засновницького акту або актів міжнародної організації та наділена певною компетенцією, має внутрішню структуру, певний склад і порядок прийняття рішень. Компетенція органів не може бути змінена без згоди на це держав – членів міжнародної організації. У більшості органів міжнародних організацій кожна делегація має один голос. Лише в органах з так званою "зваженою системою прийняття рішень" число голосів, що подаються державами, відрізняється в залежності від прийнятих в організації критеріїв. Приміром в фінан-

сових організаціях системи ООН кожна держава має кількість голосів, пропорційно її внеску. В деяких випадках рішення можуть прийматися без голосування, шляхом акламації. Акламація (з лат. мови – вигук) – прийняття або відхилення органом будь-якої пропозиції без підрахування голосів на підставі реакції учасників зборів, що висловлюється репліками, вигуками.

Для чіткого уявлення природи міждержавних організацій, студенти мають з'ясувати їх класифікацію, яка може проводитися за різними ознаками (за колом учасників, за характером повноважень, враховуючи порядок вступу тощо).

Аналіз діяльності ООН має включати розкриття правової природи цієї універсальної організації, її цілей та принципів. Особливу увагу студентам слід звернути на дослідження ролі України в створенні та участі в діяльності ООН.

Розглядаючи питання про головні органи ООН, необхідно вивчити їх організаційну структуру, функції та повноваження.

Студентам рекомендується проаналізувати участь України в регіональних міждержавних організаціях (Рада Європи, ОБСЄ; ОЧЕС; ГУАМ).

Контрольні запитання

1. Який обсяг правосуб'єктності міждержавних організацій?
2. Як приймаються рішення Генеральною Асамблеєю ООН?
3. Які функції та повноваження у Економічної та Соціальної Ради ООН?
4. Дайте визначення спеціалізованим установам ООН.
5. Назвіть органи Ради Європи.
6. Якою є правова природа Європейського Союзу?

Реферати

1. Правова природа актів міждержавних організацій.
2. Порядок застосування санкцій в системі ООН та його ефективність.

Література

Основна література – [1, с. 214–223]; [9, с. 170–185]; [10, т.1, с. 354–396]; [12, с.171–241].

Додаткова література – [14, с. 282–313]; [56, с. 268–338]; [58, с. 93–181]; [55]; [59]; [95].

МОДУЛЬ №4 "ПРАВА ЛЮДИНИ І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ"

СЕМІНАР № 7

Тема "Права людини і міжнародне право"

План

1. Концепція прав людини та її втілення у міжнародному праві.
2. Основні універсальні міжнародні акти з захисту прав людини.
3. Міжнародний механізм захисту прав людини.
4. Європейський суд з прав людини. Порядок звернення до Європейського суду з прав людини.

Теоретичні та методичні настановлення

Студентам слід звернути увагу на те, що поняття "права людини" включає два аспекти. Перший аспект означає, що людина має невід'ємні і невідчужувані права лише тому, що вона людина. Зокрема, це моральні права, які походять із людської природи кожної особистості. Основу цієї групи прав становить природний порядок. Другий аспект розкриває юридичну сутність прав людини, що міститься у законодавчих документах, створених у державі та на міжнародному рівні. Права людини – це наперед її можливість існувати і розвиватися як особистість. Найчастіше права людини та основні свободи позначаються терміном "права людини". Свободу іноді розглядають як область людської поведінки, до якої держава зобов'язується не втручатися.

Існує значна кількість концепцій прав людини: релігійні, позитивістські, правові та ін. Їхня різноманітність обумовлена відмінністю світоглядів у суспільстві. Проте це не перешкоджає формуванню *універсальної концепції міждержавного співробітництва у галузі прав людини* на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права. Більшість положень цієї концепції отримали широкого визнання. По-перше, всі права людини неподільні, взаємозалежні і взаємопов'язані. Вони однаково важливі та складають єдиний комплекс. Визнання неподільності прав людини не виключає певної їхньої градації, пріоритетів. Наприклад, на перше місце завжди ставлять право на життя як найважливіше право. По-друге, принцип поваги прав людини як один з основних принципів сучасного міжнародного права не суперечить його іншим принципам, а гар-

монічно з ними взаємодіє. Тому будь-які послання на необхідність захисту прав людини не можуть оправдувати спроб порушення таких принципів, як повага державного суверенітету, невтручання держав у внутрішні справи одна одної, заборона загрози силою та її застосування у міжнародних відносинах тощо. По-третє, із суверенітету держави виходить, що вся сфера її взаємовідносин з власним населенням – питання за своєю суттю внутрішнє, яке регулюється на національному рівні. На цьому ґрунтується бачення ООН, що склалося на практиці – під порушенням принципу поваги прав людини слід розуміти, передусім, загальну і політичну ситуацію у державі, яка свідчить про те, що дана держава ігнорує своє зобов'язання поважати права людини, допускаючи масові і грубі порушення основних прав людини. Такі порушення можуть бути результатом таких злочинів, як апартеїд, расизм, іноземна окупація тощо.

Сьогодні в міждержавних відносинах широкої підтримки дістало положення, що питання, які торкаються прав людини, основних свобод, демократії і верховенства закону носять міжнародний характер, оскільки дотримання цих прав та свобод складає одну із основ міжнародного правопорядку. Тому більшість держав добровільно передає на обговорення міжнародних органів питання, що торкаються порушення прав окремих осіб. Звичайно це робиться на основі міжнародних договорів. Відповідні положення містяться у Першому Факультативному протоколі до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., Американської конвенції про права людини 1969 р. Всі ці міжнародні договори передбачають можливість розгляду у міжнародних органах так званих приватних скарг (повідомлень).

В.Н. Денисов справедливо підкреслює, що юридичний зміст концепції прав людини не може обмежуватися лише виключно позитивним підходом, тобто оснований на волі держави, який ще знаходить досить широке поширення серед вчених та практиків, котрі зменшують або не надають взагалі реального значення природно-правовому розумінню цих прав. Він зазначає, що це торкається таких основних прав людини, як право на життя, свободу, рівність, які мають невід'ємний характер, і кожна соціальна система зобов'язана їх поважати. В.Н. Денисов характеризує природне право не тільки в плані прогресивної ідеї, але також у якості самостійної форми права, що існує у міжнародному праві. На його думку, саме "природне право надає незворотність еволюційному розвитку загальнолюдських засад міжнародного права, сприяє утвердженню не тільки його

позитивних норм, але й надає їм справжній справедливий характер, без чого зусилля людської суспільства... , можуть залишитися безплідними".

Необхідно зазначити, що суттєвим для класифікації прав людини є введення поняття "трьох поколінь" прав людини. Перше покоління – покоління громадських та політичних прав; друге – покоління економічних, соціальних та культурних прав; третє – покоління колективних (солідарних) прав.

Міжнародно-правові зобов'язання, що розвивають і конкретизують принцип поваги прав людини, часто називають *міжнародними стандартами у галузі прав людини*. Це зобов'язання держав не тільки надавати особам, що знаходяться під їх владою, певні права та обов'язки, але й не посягати на такі права і свободи (приміром, не допускати расової, національної та іншої дискримінації, катувань тощо). Стандарти можуть бути універсальними, тобто визнаними у всьому світі, і регіональними. Регіональні стандарти, яким притаманні певні особливості, виходять з традицій, рівня розвитку певної групи країн, можуть йти ще уперед від універсальних, бути більш широкими, конкретними (наприклад, стандарти у рамках європейського процесу).

Під терміном "міжнародний механізм захисту прав людини" слід розуміти систему міжнародних органів та організацій, які діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав людини або їхнього відновлення у разі порушень. Це так звані контрольні механізми, які являють собою певні організаційні структури (робочі групи, комітети, спеціальні доповідачі тощо). Зазначені органи та організації функціонують на підставі повноважень, які їм надані, і за правилами, що спеціально визначені для них.

Міжнародні контрольні механізми у галузі прав людини можуть бути колективними органами (комітети, групи тощо) та одноособовими (спеціальні доповідачі). В рамках одного контрольного органу можуть використовуватися різні процедури. Процедури – це порядок і методи вивчення відповідної інформації і реагування на результати такого вивчення. У рамках одного контрольного органу можуть використовуватися різні процедури. Найчастіше особи, що входять до складу того чи іншого контрольного механізму, діють у особистій якості, тобто не отримують від своїх урядів вказівок і не відповідають перед ними за свою діяльність у складі цих механізмів (експерти, судді).

Міжнародні процедури у галузі прав людини за методами і джерелами збору інформації можна поділити на основні категорії: розгляд док-

ладів держав про виконання ними своїх зобов'язань в цій галузі; розгляд претензій держав одна к одній стосовно порушення таких зобов'язань; вивчення (дослідження, розслідування) ситуацій, пов'язаних з можливими або встановленими порушеннями прав людини.

Студентам рекомендується проаналізувати діяльність Ради Європи щодо захисту прав людини та ознайомитися з практикою роботи Європейського Суду з прав людини (м. Страсбург).

Контрольні запитання

1. Що означає концепція "трьох поколінь" прав людини?
2. Які ви знаєте регіональні міжнародні акти в сфері прав людини?
3. Що розуміють під природними правами людини?
4. Які міжнародно-правові акти складають Міжнародний білль прав людини?
5. У яких випадках припускаються ти чи інші обмеження прав і свобод, що закріплені в певних міжнародних договорах про права людини?
6. Від кого Європейський Суд з прав людини може приймати індивідуальні заяви?

Реферати

1. Механізми захисту прав людини в рамках ООН.
2. Розгляд справ в Європейському Суді з прав людини.

Література

Основна література – [1; с. 103–144]; [2; с. 309–385]; [11; с. 275–276].

Додаткова література – [29, с. 244–259]; [31]; [38]; [45, с. 81–168]; [46]; [48]; [63]; [64]; [84]; [96]; [97]; [98]; [99]; [111]; [112].

СЕМІНАР № 8

Тема "Правове положення учасників збройних конфліктів"

План

1. Учасники збройних конфліктів.
2. Початок війни і його правові наслідки. Театр війни.
3. Нейтралітет під час війни.
4. Режим військової окупації.

5. Заборонені засоби і методи ведення воєнних дій.
6. Закони і звичаї війни.
7. Захист цивільного населення під час збройного конфлікту.
8. Режим військового полону.
9. Закінчення війни та його правові наслідки.

Теоретичні та методичні настановлення

Сучасне міжнародне право визнає агресивні війни злочином проти миру, проте міжнародно-правова заборона агресивних війн не **подолала** причини, що породжують збройні конфлікти. Події початку ХХІ століття свідчать про те, що держави продовжують застосовувати "зброю" для вирішення найбільш гострих спірних питань або певних політичних та економічних інтересів (наприклад, війна в Афганістані, військова окупація Іраку). Все це викликає подальшу необхідність міжнародно-правового регулювання широкого кола суспільних відносин, що виникають в процесі збройної боротьби. Основною метою такого регулювання є максимальна гуманізація збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру.

Міжнародне співтовариство розробило цілу низку міжнародних договорів, принципи і норми яких призначені для регулювання застосування засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту поранених, хворих, військовополонених та цивільного населення в період збройних конфліктів.

Необхідно привернути увагу студентів до того, що під збройним конфліктом міжнародного характеру розуміють збройне зіткнення між державами. У свою чергу, неміжнародний збройний конфлікт – це збройне зіткнення між антиурядовими збройними формуваннями та збройними силами уряду, що відбуваються на території якої-небудь держави.

Міжнародно-правова регламентація охоплює велике коло осіб (як учасників збройних конфліктів, так і цивільне населення), що підлягають захисту у період збройних конфліктів.

Значне місце серед згаданих норм займають ті, що встановлюють заходи міжнародно-правового захисту комбатантів, що перестали брати участь у збройній боротьбі внаслідок поранення, хвороби або полону. "Право Женеви", зокрема I Женевська конвенція 1949 р. про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях ; II Женевська конвенція 1949 р. про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, зі складу збройних сил на морі, суттєво розширили коло осіб, на

яких поширюється режими поранених та хворих. Усі поранені та хворі воюючої сторони, що знаходяться під владою супротивника, вважаються військовополоненими та до них мають застосовуватися норми міжнародного права, що стосуються цієї категорії осіб.

Правовий режим військового полону визначено у III Женевській конвенції 1949 р. про поводження з військовополоненими. Студенти мають враховувати, що ця Конвенція встановила режим військового полону, який поширюється на тих осіб, що вказані у I та II Женевській конвенції 1949 р. Слід підкреслити, що військовополонені знаходяться під владою противника, а не окремих осіб чи військових частин, які захопили їх у полон. За будь-яких обставин вони мають право на гуманне поводження з ними, а також на повагу до їх особистості та честі. До жінок належить ставитися з усією належною повагою до їх статі. Військовополонені загалом підкоряються дисципліні та законам, які діють у збройних силах "держави, яка утримує полонених". Остання може обмежувати їх свободу з метою своєї безпеки, але не ув'язнювати, якщо вони не порушують зазначені вище закони.

Держава, яка утримує полонених, зобов'язана безкоштовно забезпечити військовополоненим достатню кількість їжі, обмундирування, а також житлові умови, рівні тим, що надаються її власним військам, і медичну допомогу, яку буде вимагати здоров'я військовополонених. Їх не повинні примушувати до діяльності військового характеру, а також небезпечних робіт, які загрожують їх здоров'ю, або до принизливих робіт. З самого початку полону військовополонені повинні одержати можливість сповістити про це свої сім'ї, а також Центральне агентство розшуку Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Текст III Женевській конвенції 1949 р. про поводження з військовополоненими має бути вивішений у кожному таборі військовополонених для того, щоб надати їм можливість у будь-який час довідатися про свої права та обов'язки. Після закінчення воєнних дій військовополонені повинні бути негайно звільнені та репатрійовані.

Студентам потрібно розглянути особливості захисту цивільного населення, яке не бере участі у збройній боротьбі. Існують заходи як загального так й спеціального правового захисту цивільного населення. Загальний захист надається усім категоріям цивільного населення незалежно від віку, статі, расової та національної належності, політичних та релігійних переконань. В інтересах здійснення загального захисту цивільних осіб нормами IV Женевської конвенції 1949 р. про захист цивільно-

го населення під час війни та Додатковим протоколом I (1977 р.) визначені наступні правила: цивільне населення та окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападу; цивільні особи мають користуватися захистом, якщо вони безпосередньо не беруть участь у військових діях; забороняється захищати військові об'єкти присутністю цивільних осіб.

Заходи спеціального захисту встановлюються для окремих категорій цивільного населення (жінки, діти, поранені, хворі, персонал медичних формувань тощо). Для цього воюючими сторонами можуть вживатися наступні заходи: створюватися нейтралізовані зони в районах, де проходять бої, для захисту хворих та поранених комбатантів і некомбатантів; укладання місцевих угод щодо евакуації з зони бойових дій інвалідів, осіб похилого віку, дітей, вагітних жінок, хворих тощо. IV Женевська конвенція встановила особливі правила поведінки особистого складу збройних сил на окупованих територіях. Окупуєча сторона не має права примушувати місцеве населення служити в її збройних та допоміжних силах, а також виконувати роботи, що пов'язані, прямо чи опосередковано, з участю у військових операціях. Важливими є положення IV Женевської конвенції, які встановлюють обов'язки окупуєчої держави щодо підтримання необхідного прожиткового рівня та санітарно-гігієнічного стану населення. Конвенція містить вимоги стосовно забезпечення належного правопорядку на окупованій території. Загалом забороняється депортація чи вигнання населення з окупованої території. Окупуєча сторона може вдатися до інтернування деяких осіб, якщо цього настійно вимагають міркування безпеки.

Студенти мають відрізнити поняття "засоби ведення війни" від "методів ведення війни". Засоби ведення війни – це різноманітного виду і типу зброя, військова техніка та інші засоби, що застосовуються для нанесення шкоди і поразки противнику. Методи ведення війни – це порядок, способи і правила використання та застосування засобів війни.

Необхідно знати положення спеціальних норм, яких мають дотримуватися воюючі сторони в процесі збройної боротьби. Фундаментальний принцип, який лежить в основі цих норм – це обмеження прав сторін, які перебувають у конфлікті, обирати методи та засоби ведення війни. Тому, забороняється використовувати зброю, снаряди, речовини та методи ведення воєнних дій, які здатні завдати надмірні страждання. Присутність цивільних осіб також не повинна використовуватися для захисту певних пунктів чи районів від воєнних дій. Забороняється воюючим сторонам: віддавати наказ не шадити нікого; чинити напад на осіб противної сторони, які вибули з лав, здалися або виражають намір здатися

у полон; вбивати, завдавати поранення чи брати у полон противника віроломством; використовувати не за призначенням визнані емблеми (емблему червоного хреста або червоного півмісяця, емблему культурних цінностей, білий прапор та інше).

Положення Додаткового протоколу I (1977 р.) до Женевських конвенцій 1949 р. вимагають завжди проводити різницю між цивільним населенням і комбатантами та здійснювати воєнні операції лише проти військових об'єктів. Напади невиборчого характеру забороняються.

Студенти рекомендується з'ясувати особливості правової регламентації збройного конфлікту неміжнародного характеру.

Контрольні запитання

1. Які правові наслідки оголошення стану війни?
2. Які права та обов'язки нейтральних держав?
3. Які міжнародно-правові акти є джерелами права у період неміжнародних збройних конфліктів?
4. Які засоби ведення війни заборонені міжнародним правом?
5. Які існують спеціальні правила щодо бойового використання підводних човнів у морській війні?
6. У чому полягають особливості правового статусу цивільного населення та цивільних об'єктів у період збройних конфліктів?

Реферати

1. Засоби і методи ведення морської війни.
2. Міжнародно-правова регламентація закінчення воєнних дій та стану війни.

Література

Основна література – [8, с. 352–356]; [9, с. 295–310].

Додаткова література – [16]; [47]; [48]; [68]; [70]; [72]; [92].

СЕМІНАР № 9

Тема "Мирне врегулювання міжнародних спорів"

План

1. Поняття міжнародного спору.
2. Загальна характеристика мирних засобів вирішення міжнародних спорів.

3. Дипломатичні переговори. Консультації.
4. Добрі послуги та посередництво.
5. Міжнародні слідчі та узгоджувальні комісії.
6. Міжнародна судова процедура.
7. Міжнародний арбітраж.

Теоретичні та методичні настановлення

Проблема розв'язання міжнародних спорів мирними засобами традиційно привертає до себе увагу світової міжнародно-правової доктрини через її величезне значення для людства. Практично у всіх курсах міжнародного права містяться відповідні розділи, що присвячені цій сфері міжнародних відносин. Продовжує виходити у світ велика кількість спеціальних досліджень щодо різних аспектів проблеми мирних засобів вирішення міжнародних спорів.

Аналіз міжнародної практики, що міститься у багатьох працях, свідчить, що міждержавним відносинам з давніх часів були відомі такі засоби мирного вирішення міжнародних спорів, як переговори, добрі послуги, посередництво, міжнародний арбітраж. Слід зазначити, що вони виникли і застосовувалися ще задовго до того, як у міжнародному праві закріпився принцип мирного вирішення міжнародних спорів.

Студентам слід враховувати, що характер міжнародного спору в певній мірі обумовлює спосіб його мирного врегулювання, тобто методи або порядок застосування відповідних мирних засобів, що підходять до вирішення конкретного міжнародного спору. В Статуті ООН згадуються різні категорії спорів, а саме: спори, продовження яких загрожують підтримці міжнародного миру та безпеки (ст. 33, 36, 37); будь-які спори (ст. 34, 35, 38); спори юридичного характеру (ст. 36); місцеві спори (ст. 52). У п. 1 ст. 36 Статуту ООН в загальному плані підкреслено необхідність врахування характеру міжнародного спору або ситуації при обранні процедури або методів врегулювання. У п. 3 ст. 36 йдеться про те, що надаючи рекомендації про процедуру або методи врегулювання, Рада Безпеки ООН бере до уваги, що "спори юридичного характеру мають, як загальне правило, передаватися сторонами до Міжнародного Суду відповідно до положень Статуту Суду". Статут ООН вказує на доцільність застосування мирного вирішення місцевих спорів за допомогою регіональних угод або органів (п. 2 та 3 ст. 52).

У сучасній практиці набуває поширення тенденція договірною встановлення обов'язковості застосування певних мирних засобів та за-

ходів врегулювання, включаючи й такі як міжнародний арбітраж або міжнародний суд, для вирішення певних категорій спорів.

Міжнародні переговори – це спосіб вирішення різних питань міжнародного життя, в тому числі й розв'язання міжнародних спорів, оснований на безпосередньому письмовому або усному контакті належним чином уповноважених на те осіб заінтересованих суб'єктів міжнародного права. Існує принцип першочерговості використання переговорів у якості простого та гнучкого засобу для вирішення будь-яких міжнародних спорів. Вони забезпечують безпосередній та конфіденційний контакт між учасниками спору, їхнє швидке ознайомлення щодо взаємних претензій та позицій, розгляд різноманітних варіантів рішень. Способи ведення переговорів: шляхом особистих контактів певним чином уповноважених осіб; обмін нотами та іншими документами; обмін посланнями між главами держав або урядів.

У свою чергу до стадій переговорного процесу відносять наступні: виступ з ініціативою проведення переговорів; досягнення домовленості між сторонами про переговори з визначенням їх часу, місця та рівня тощо; вироблення процедури ведення переговорів; проведення переговорів (певна кількість раундів переговорів); прийняття погодженого у процесі переговорів акту.

У міжнародній практиці використовуються два види консультацій: факультативні; обов'язкові. Факультативними розглядаються консультації, до яких сторони у спорі вправі звертатися на основі взаємної згоди. Обов'язкові консультації – застосування їх можливе на підставі певних умов та передбачено в міжнародному договорі за вимогою будь-якої сторони спору. Ці консультації в доктрині отримали назву договірних.

Договірні консультації характеризуються наступними особливостями: обумовлені заздалегідь зобов'язаннями сторін; такі консультації мають обов'язковий характер, у тому розумінні, що вони мають відбуватися за наявності відповідних зобов'язань за вимогою однієї зі сторін, що взяла на себе зобов'язання стосовно консультацій; у процесі консультацій держави мають радитися одна з одною незалежно від розмірів їх території, кількості населення тощо; консультації застосовуються для швидкого та термінового з'ясування обставин та оперативного прийняття рішень, у той час як переговори, як правило розраховані на тривале обговорення спірних питань; предметом консультацій є звичайно важливі питання для сторін, у той час предметом переговорів можуть бути й незначні питання; консультації мають допомогти вирішити спір, передусім,

на початковій стадії спору, однак переговори застосовуються на будь-якій стадії спору.

Добрі послуги та посередництво – це такі мирні засоби вирішення спорів, які передбачають надання сприяння сторонам у спорі третьою стороною в цілях його вирішення. Добрі послуги можуть надаватися з ініціативи третьої сторони або в силу прохання однієї або декількох сторін у спорі. Під час здійснення добрих послуг третя сторона лише сприяє налагодженню контактів між сторонами у спорі, сприяє початку та поновленню переговорів між ними. Що торкається самих спорів то третя сторона участі в них не бере. Тому функції добрих послуг вельми обмежені і мають допоміжний характер.

Посередництво на відміну від добрих послуг передбачає безпосередню участь третьої сторони у мирному вирішенні спору. Посередник не тільки сприяє початку безпосередніх переговорів між сторонами у спорі, але й представляє на розгляд сторін свої пропозиції щодо його врегулювання. Ще одна відмінність посередництва від добрих послуг – для його здійснення необхідна згода усіх сторін.

Міжнародні слідчі комісії – це спеціальні міжнародні органи, порядок створення та використання яких визначено у Гаазької конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1907 р. (ст. ст. 9–26). Комісія створюється сторонами на основі особливої угоди, в якій визначено факти, що підлягають розслідуванню, порядок створення та діяльності комісії. Кожна сторона призначає у комісію двох членів. Чотири члена обирають голову, який є п'ятим членом комісії. Сторони можуть призначити адвокатів, експертів для захисту своїх інтересів. Слідство відбувається у змагальному порядку. Наради комісії проходять за закритими дверима. Рішення приймаються більшістю голосів. Комісія складає доповідь, яка підписується усіма членами і передається сторонам. Доповідь лише торкається фактів, що зазначені в угоді, і не обов'язкова для сторін у спорі.

Міжнародній погоджувальній комісії, окрім встановлення фактів, доручається й розроблення умов врегулювання спору. Вона може розслідувати та відображати у доповіді факти та обставини, що відносяться к тим чи іншим питанням і справам, які передаються на її розгляд, пропонувати ті висновки й рекомендації, які можуть бути доречними. Доповідь комісії не може мати характер арбітражного рішення. Варіант застосування погоджувальної процедури передбачено Конвенцією ООН з морського права 1982 р.

Студентам слід звернути увагу на те, що міжнародна судова та арбітражна процедури мають відповідні переваги, особливо у сфері тлумачення та застосування міжнародних договорів та інших питаннях, що мають юридичні якості. Як правило, судовій та арбітражній процедурі надається додатковий характер, оскільки вона застосовується лише тоді, коли не вдається врегулювати спір іншими мирними заходами. Такий підхід знайшов свого втілення у Конвенції ООН з морського права 1982 р., що передбачає створення безпрецедентно повного, комплексного і розгалуженого механізму вирішення спорів, які виникають у зв'язку з її тлумаченням та застосуванням. У ній встановлено, що спір передається на судовий та арбітражний розгляд, якщо він не був врегульований шляхом застосування переговорів, консультацій, погоджувальної процедури або інших мирних засобів за вибором сторін (ст. 286).

Важливими рисами міжнародної судової та арбітражної процедур є наступні: вирішення міжнародні спори на підставі права; сприяння формуванню єдиного підходу держав до оцінки певної поведінки у спорах, які мають схожі характеристики; надання авторитетного тлумачення норми права, уточнення її змісту та подальшої еволюції; юридична обов'язковість рішень, що приймають міжнародні суди та арбітражі; міжнародне право зобов'язує держави виконувати ці рішення добросовісно та у повному обсязі.

Актуальним питанням є визнання за міжнародними судовими установами обов'язкової юрисдикції. Суть обов'язкової юрисдикції полягає у згоді держав на передачу будь-яких або деяких категорій спорів до міжнародних судів за заявою лише одної сторони у спорі. До міжнародних угод можуть включатися положення про визнання обов'язкової юрисдикції певної міжнародної судової установи.

Контрольні запитання

1. Які засоби вирішення міждержавних спорів передбачені Статутом ООН?
2. Якими є правові наслідки визнання обов'язкової юрисдикції Міжнародного Суду ООН?
3. Якою є компетенція Суду Європейського Союзу?
4. Який порядок передачі спорів на розгляд Міжнародного трибуналу з морського права?
5. У чому полягають відмінності міжнародної арбітражної процедури від міжнародної судової процедури?
6. Розкрийте суть принципу вирішення справи *ex aequo et bono*.

Реферати

1. Історія розвитку і процедура діяльності міжнародних арбітражів.
2. Практика діяльності Міжнародного трибуналу з морського права.

Література

Основна література – [1, с. 237–246]; [8, с. 286–306].

Додаткова література – [30];[61]; [45, с. 5–80]; [83].

3. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Метою самостійної роботи є:

- вироблення навичок опрацювання науково-теоретичної літератури, нормативних джерел, практичних матеріалів тощо;
- розвиток сталих вмінь до самостійного освоєння і викладення інформації поза навчальною аудиторією;
- поглиблення навичок практичного вирішення навчальних завдань та конкретних юридичних ситуацій на основі засвоєних положень навчальної дисципліни.

Студентам для поглибленого вивчення курсу "Міжнародне право" рекомендується під час самостійної роботи опрацювати питання, які необхідно розкрити у вигляді рефератів:

МОДУЛЬ №1

1. Періодизація історії міжнародного права.
2. Розвиток міжнародного права у період від падіння Римської імперії до Вестфальського миру в рамках міжнародних відносин феодальних держав.
3. Вестфальський мир 1648 р. як важливий етап в розвитку міжнародного права.
4. Віденський конгрес 1815 р. і міжнародне право.
5. Версальська мирна конференція 1919 р. та створення Ліги Націй.
6. Розвиток науки міжнародного права в Україні.
7. Основні риси сучасного міжнародного права.
8. Міжнародна правосуб'єктність державоподібних утворень.
9. Проблема визнання міжнародної правосуб'єктності індивіда.
10. Інститут визнання у міжнародному праві.
11. Проблема правонаступництва у міжнародному праві.

12. Федеративні держави як суб'єкти міжнародного права.
13. Характерні ознаки міжнародно-правових норм.
14. Основні принципи міжнародного права.
15. Принцип незастосування сили або загрози силою.
16. Прогресивний розвиток і кодифікація міжнародного права.
17. Міжнародний звичай як джерело міжнародного права.
18. Судові прецеденти в системі джерел міжнародного права.
19. Участь міжнародних судових установ у формуванні норм міжнародного права.
20. Матеріальна та нематеріальна (політична) відповідальність.
21. Міжнародно-правова відповідальність міждержавних організацій.
22. Проблема міжнародно-правової відповідальності фізичних осіб.
23. Проблема застосування сили у міжнародному праві.
24. Міжнародно-правові санкції в системі ООН.
25. Міжнародні канали.
26. Антарктика як міжнародна територія.
27. Міжнародні ріки.
28. Делімітація і демаркація державних кордонів.
29. Імплементация норм міжнародного права у національні правові системи.
30. Справа Науру (республіка Науру проти Австралії).
31. Справа про прикордонну смугу Аузу (територіальний спір між Лівією і Чадом).

МОДУЛЬ №2

1. Дія міжнародного договору.
2. Недійсність міжнародних договорів.
3. Тлумачення міжнародних договорів.
4. Набуття чинності міжнародного договору.
5. Застереження та заяви до міжнародного договору.
6. правонаступництво держав щодо міжнародного договору.
7. Дипломатичний протокол і церемоніал.
8. Дипломатичний корпус.
9. Консульські функції.
10. Дипломатичне право спеціальних місій.
11. Юридична природа привілеїв та імунітетів міжнародних міждержавних організацій.
12. Правовий захист громадян України, що перебувають на територіях іноземних держав.

13. Справа Мазилу (консультативний висновок Міжнародного Суду ООН щодо експертів у відрядженнях по справам ООН).

14. Справа про заручників американського посольства у Тегерані.

МОДУЛЬ № 3

1. Юридична природа міжнародної міждержавної організації.

2. Система органів ООН.

3. Спеціалізовані установи ООН.

4. Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ).

5. Рада Європи: становлення та розвиток.

6. Європейський Союз: становлення та розвиток.

7. Співдружність Незалежних Держав: становлення та розвиток.

8. Правовий статус організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ.

9. Організація Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС).

10. Україна і СОТ.

11. Організаційна структура ГУАМ.

12. Організація Північноатлантичного договору (НАТО).

13. Правова регламентація міжнародних польотів над державною територією.

14. Відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами.

15. Справа про інцидент над Локербі.

16. Справа Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) проти ядерної зброї.

МОДУЛЬ №4

1. Міжнародний кримінальний Суд ООН і міжнародне право.

2. Проблема гуманітарної інтервенції у міжнародному праві.

3. Універсальна система захисту прав людини.

4. Миротворчі операції ООН.

5. Порядок звернення до Європейського Суду з прав людини.

6. Правовий режим поранених та хворих під час війни.

7. Права людини і Гельсінський процес в рамках ОБСЄ.

8. Права людини та безгромадянство.

9. Правовий статус Ради з прав людини ООН.

10. Верховний комісар ООН з прав людини.

11. Правила процедури Європейського суду з прав людини.

12. Загальна характеристика міжнародного арбітражу як засобу розв'язання міждержавних спорів.

13. Міжнародне право в діяльності судів загальної юрисдикції.

14. Правові проблеми регламентації статусу територій і територіальних спорів в міжнародному праві.

Кожному студенту рекомендується підготувати два реферати із запропонованої вище тематики.

Студентам також пропонується скласти *словник термінів міжнародного публічного права* (не менше 50 термінів):

Абдикація; аболіціонізм; автентичність; автаркія; агреман; агресія; ад'юдикація; ад референдум; акламація; акредитація; акредитування; акреція; альтернат; альянс; анексія; анклав; анулювання міжнародного договору; аншлюс; апартеїд; апатрид; аудієнція дипломатична. Багатомовні міжнародні договори; безпека міжнародна; безпека колективна; біпатрид; бойкот; bona fides. Вірча грамота; ввічливість міжнародна; вільне місто. Геноцид. Дебеляція; дезавування; de lege ferenda; делімітація кордонів; демаркація кордонів; демілітаризація; демілітаризована зона; денатуралізація; депеша; денонсація; депозитарій; депонування міжнародного договору; джентльменська угода; дипломатична мова; дипломатична місія, дипломатичний протокол; дипломатичний агент; дипломатичні ранги; дисмисл; дуаен. Екзильний уряд; експатріація; екстериторіальність; ерга омнес (erga omnes); естопель. Індульт; імплементація; імунітет держави; інсуреція; інтервенція; інтернування; інтерцесія; інтра вірес; іредентізм. Казус белі (casus belli); казус федеріс (casus foederis); каперство; карт-бланш; комбатанти; консульська екзекватура; консульський патент; капітуляція; консульська валіза; контрибуції; континуїтет. Лазутчик. Метрополія; міжнародний спір; міжнародне правопорушення; мовчазна згода; модус вівенді (modus vivendi); модус проседенді (prosedendi); мораторій. Найманство; народний суверенітет; натуралізація; нація; небесні тіла; недійсність міжнародних договорів; нейтралізація території; нейтралізована зона; нейтралітет; некомбатанти; неоколоніалізм; несамоврядні території; нонклівет; нунцій; нотифікація. Окупація; оптація; оренда міжнародно-правова; офіційні та робочі мови. Пакт; pacta sunt servanda; панча шила; парафування; перемир'я; персона грата; персона нон грата; піратство; повірений у справах; послик; право вето; право ґрунту; право на самооборону; правонаступництво; приєднання до міжнародного договору; призове право; прикор-

донні річки; прилегла зона; притулок; проксенія; пролонгація; протекторат; протест дипломатичний; протоки міжнародні; работоргівля; рамкова угода; ратифікаційна грамота; ратифікація; раціо десіденді (ratio dīcedendi); редемаркація; ректифікація кордону; репарації; репатріація; репресалії; рес комуніс (res communis); рес нулліус (res nullius); рес юдіката (res iudicata); реституція; реторсії. Самміт; санкції; сатисфакція; сепаратизм; сепаратний мир; сецесія; спеціальна місія; співдружність; старе децісіс (stare decisis); статус-кво (status quo); субституція. Табула раса (tabula rasa); тальвег; територіальне море; територія; тероризм; тлумачення міжнародних договорів; трактат. Унія. Філіація. Цесія. Юс ад беллум (jus ad bellum); юс генціум (jus gentium); юс еквум (jus aequum); юс когенс (jus cogens); юс натурале (jus naturale); юс стріктум (jus strictum).

Контроль виконання та обговорення наведених вище завдань виноситься на **індивідуальні заняття** з курсу "Міжнародне право".

Індивідуальні заняття із студентами мають на меті:

- сприяти підвищенню активності студентів;
- усувати недоліки в оволодінні окремими питаннями дисципліни;
- сприяти найбільш ефективному оцінюванню знань студентів.

4. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ

1. Визначення міжнародного права в його еволюційному розвитку.
2. Особливості міжнародного права порівняно з національним правом.
3. Міжнародне публічне і міжнародне приватне право.
4. Джерела міжнародного права.
5. Поняття норми у міжнародному праві.
6. Класифікація норм міжнародного права.
7. Звичаєві та договірні норми міжнародного права.
8. Міжнародний звичай як джерело міжнародного права.
9. Договір як джерело міжнародного права.
10. Загальні принципи права.
11. Допоміжні засоби визначення норм міжнародного права.
12. Поняття і види суб'єктів міжнародного права.
13. Держави – основні суб'єкти міжнародного права.
14. Міжнародна правосуб'єктність України.
15. Визнання держав та урядів у міжнародному праві.
16. Правонаступництво держав щодо міжнародних договорів, державної власності та державних архівів.

17. Правосуб'єктність міждержавних організацій.
18. Державоподібні утворення.
19. Міжнародна правосуб'єктність народів і націй, що борються за національне визволення.
20. Міжнародна правосуб'єктність індивідів.
21. Правосуб'єктність міжнародних організацій.
22. Поняття та види територій.
23. Державна територія.
24. Демілітаризовані та нейтралізовані території
25. Способи набуття державної території.
26. Державні кордони.
27. Міжнародна територія.
28. Правовий режим Арктики і Антарктики.
29. Міжнародні та багатонаціональні річки.
30. Правовий режим Дунаю.
31. Право міжнародних договорів як базова галузь міжнародного права.
32. Поняття міжнародного договору.
33. Класифікація міжнародних договорів.
34. Повноваження на ведення переговорів.
35. Прийняття тексту міжнародного договору.
36. Встановлення автентичності тексту договору.
37. Згода на обов'язковість договору.
38. Дія договорів, їх застосування і тлумачення.
39. Недійсність, призупинення або припинення дії договорів.
40. Денонсація та анулювання міжнародного договору.
41. Поняття права зовнішніх зносин та його джерела.
42. Система органів зовнішніх зносин.
43. Повноваження внутрішньодержавних органів зовнішніх зносин.
44. Встановлення дипломатичних відносин. Початок і закінчення місії дипломатичних агентів.
45. Персонал дипломатичних представництв.
46. Дипломатичний корпус.
47. Функції дипломатичних представництв.
48. Привілеї та імунітети дипломатичних представництв.
49. Привілеї та імунітети дипломатичного персоналу.
50. Право спеціальних місій.
51. Дипломатичне право міжнародних організацій.
52. Поняття консульського права та його джерела.

53. Поняття права міжнародних організацій.
54. Поняття та види міжнародних організацій.
55. ООН та її структура.
56. Спеціалізовані установи ООН.
57. Регіональні міжнародні організації.
58. Консульський персонал.
59. Консульські привілеї та імунітети.
60. Функції консульських установ.
61. Закордонні органи зовнішніх зносин.
62. Загальна характеристика Закону України "Про міжнародні договори України".
63. Поняття, цілі та функції інституту міжнародно-правової відповідальності.
64. Види і форми міжнародно-правової відповідальності.
65. Ресторація і сатисфакція у міжнародному праві.
66. Форми матеріальної відповідальності у міжнародному праві.
67. Поняття та характерні риси основних принципів міжнародного права.
68. Міжнародна судова процедура.
69. Загальна характеристика інституту розв'язання міжнародних спорів.
70. Добрі послуги та посередництво.
71. Переговори та консультації.
72. Міжнародні слідчі та погоджувальні комісії.
73. Поняття міжнародного права у період збройних конфліктів.
74. Правове становище учасників збройних конфліктів.
75. Заборонені засоби ведення війни.
76. Захист цивільного населення у період збройних конфліктів.
77. Громадянство та його значення для міжнародного права.
78. Загальна характеристика міжнародно-правових актів про права людини.
79. Кодифікація і прогресивний розвиток міжнародного права.
80. Механізм імплементації норм міжнародного права.
81. Особливості права збройних конфліктів неміжнародного характеру.
82. Правовий режим військового полону.
83. Загальна характеристика Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р.

84. Розгляд справ у Європейському суді з прав людини.
85. Застосування міжнародного арбітражу при вирішенні спорів.
86. Загальна характеристика міжнародної судової процедури.
87. Міжнародно-правовий режим космічного простору та небесних тіл.
88. Правовий статус космічних апаратів і екіпажів.
89. Міжнародні польоти та їх правове регулювання.
90. Міжнародно-правові санкції.

5. СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

Підручники, навчальні посібники

1. *Антонович М.М.* Міжнародне публічне право: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Вид. Дім "КМ Академія", 2003. – 308 с.
2. *Баймуратов М.А.* Международное право. – Харьков, 2000. – 736 с.
3. *Гуменюк Б.І.* Основи дипломатичної та консульської служби: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1998. – 248 с.
4. *Дмитрієв А.І., Муравйов В.І.* Міжнародне публічне право. – К., 2000. – 640 с.
5. Курс международного права. В 7 т. – М.: Наука, 1989.
6. *Лукашук И.И.* Международное право. Общая часть. – М. 1996. – 371 с.
7. *Маланчук П.* Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / Пер. з англ. – Х.: Консум, 2000. – 592 с.
8. Международное право: Учебник / Отв. ред. *Ю.М. Колосов, В.И. Кузнецов.* – М.: Международные отношения, 1998. – 624 с.
9. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. *М.В. Буроменського* – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 336 с.
10. *Нгуен Куок Динь, Патрик Дайе, Алэн Пелле.* Международное публичное право: В 2-х т. / Пер. с фр. – К.: Сфера, 2000.
11. Практикум по международному праву / Отв. ред. *Г.В. Игнатенко, С.Ю. Марочкин, О.И. Тиунов.* -3-е изд., перераб. и доп. – М, 2007. – 352 с.
12. *Тимченко Л.Д.* Международное право: Учебник. – Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 1999. – 528 с.
13. *Тускоз Ж.* Міжнародне право. – К., 1998. – 401 с.

Додаткова література

Монографії та навчальні посібники

14. Антологія української юридичної думки. В 10 т. Том 8: Міжнародне право/ Упорядники: *В.Н. Денисов, К.О. Савчук*; відп. редактор *В.Н. Денисов*. – К., 2004. – 568 с.
15. *Бабурин С.Н.* Территория государства: правовые и геополитические проблемы. – М., 1997. – 480 с.
16. *Баскин Ю. Я., Фельдман Д.И.* История международного права. – М., 1990.
17. *Богуславский М.М.* Международное экономическое право. – М., 1986.
18. *Бордунов В.Д., Котов А.И., Малеев Ю.Н.* Правовое регулирование международных полетов гражданских воздушных судов. – М., 1988.
19. *Боярс Ю.Р.* Вопросы гражданства в международном праве. – М., 1986.
20. *Блищенко И.П.* Дипломатическое право. М.: Высш. шк., 1972.
21. *Блищенко И.П.* Прецеденты в международном праве. – М.: Международн. отношения, 1977. – 224 с.
22. *Блищенко И.П., Дория Ж.* Прецеденты в международном публичном и частном праве. – 2-е изд. доп. – М.: Издательство МНИМП, 1999. – 472 с.
23. *Броунли Я.* Международное право: В 2 кн./ Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1977.
24. Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / За ред. *В.Н. Денисова*. – К.: Юстініан, 2006. – 672 с.
25. *Василенко В.А.* Международно-правовые санкции. – К., 1982.
26. *Гроций Г.* О праве войны и мира. – М.: Госюриздат, 1956. – 882 с.
27. *Гусейнов Л.Г.* Международная ответственность государств за нарушение прав человека. – К., 2000.
28. *Денисов В.Н.* Правовые аспекты разоружения в ракетно-ядерную эру. – К.: Наукова думка, 1990. – 180 с.
29. *Дмитрієв А.І.* Вестфальський мир 1648 року і сучасне міжнародне право: Монографія. – К., 2001. – 426 с.
30. *Дмитриченко І.В.* Практика застосування Міжнародним Судом ООН і міжнародними арбітражами принципів та норм морської делімітації: Навчальний посібник. – Миколаїв: "Атол", 2004. – 91 с.
31. *Дмитриченко І.В.* Звернення громадян та неурядових органі-

зацій до Європейського суду з прав людини: Навчально-практичний посібник. – Миколаїв: "Атол", 2006. – 60 с.

32. *Евинтов В.И.* Многоязычные договоры в современном международном праве. – К.: Наукова думка, 1981. – 133 с.

33. *Корецкий В.М.* Декларация прав и обязанностей государств – К., 1962.

34. *Корецкий В.М.* Избранные труды: В 2-х кн. / АН УССР. Ин-т государства и права; Редкол. *В.Н. Денисов* (гл. ред) и др. – К.: Наукова думка, 1989.

35. *Клименко Б.М.* Государственная территория. – М., 1974.

36. *Лукашук И.И.* Источники международного права. – К., 1966.

37. *Лукашук И.И.* Форма международных договоров. – М., 2001.

38. *Менджул М.В., Навроцький В.В., Савчин М.В.* Механізм захисту прав біженців та шукачів притулку: міжнародний та національний рівні: Навчальний посібник. – Ужгород, 2007. – 241 с.

39. *Малеев Ю.Н.* Международное воздушное право. Вопросы теории и практики. – М., 1986.

40. Международное космическое право / Под ред. *А.С. Пирадова.* – М., 1985.

41. *Мережко О.О.* Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики: Монографія. – К.: Таксон, 2002.

42. *Мовчан А.П.* Международный правовой порядок. – М. 1996. – 101 с.

43. Наука міжнародного права в Університеті Святого Володимира. В 2 т. Том 1: *В.А. Незабитовський, М.К. Ренненкампф, Р.І. Базінер* / Упорядники: *О.В. Задорожній, В.А. Короткий.* – К., 2004. – 264 с.; Наука міжнародного права в університеті Святого Володимира. В 2 т. Том 2: *О.О. Ейхельман, П.М. Богаєвський, О.О. Жилін* / Упорядники: *О.В. Задорожній, В.А. Короткий.* – К., 2005. – 456 с.

44. Научно-технический прогресс и актуальные вопросы международного права / *Н.Н. Ульянова, А.А. Шишко, Е.Т. Рулько* и др.; Отв.ред. *Ульянова Н.Н., Шишко А.А.*; АН УССР. Ин-т государства и права. – К.: Наукова думка, 1990. – 212 с.

45. *Паліюк В.П.* Міжнародні судові установи і захист прав та основних свобод: (Навчально-практичний посібник). – Миколаїв: Атол, 2006. – 180 с.

46. *Паліюк В.П.* Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод: Навч.-практич. посіб. – Миколаїв, "Атол" 2003. – 130 с.

47. *Полтораки А.И., Савинский Л.И.* Вооруженные конфликты и международное право. – М., 1971.
48. *Потапов В.И.* Беженцы и международное право. – М., 1986.
49. Права человека и вооруженные конфликты / Отв. ред. проф. *В.А. Карташкин*. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 384 с.
50. *Сандровский К.К.* Право внешних сношений. К.: Вища шк., 1986.
51. *Сандровский К.К.* Специальные дипломатические миссии: Международно-правовые вопросы. К.: Вища шк., 1977.
52. *Сандровский К.К.* Дипломатическое право. К.: Вища шк., 1981.
53. Современное международное морское право и практика его применения Украиной. – К.: Наукова думка, 1995. – 341 с.
54. *Савчук К.О.* Міжнародно-правові погляди академіка *В.Е. Грабаря*: Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 128 с.
55. *Савчук К.А., Проценко И.Н., Мельник С.А.* Правовой статус Организации за демократию и экономическое развитие – ГУАМ. – К.: "Юридична думка", 2006. – 68 с.
56. *Тункин Г.И.* Теория международного права. Под общей ред. проф. *Л.Н. Шестакова*. – М.: Издательство "Зерцало", 2000. – 416 с.
57. *Ушаков Н.А.* Основания международной ответственности. – М.: Междунар. отношения, 1983.
58. *Фельтхэм Р. Дж.* Настольная книга дипломата./ Пер. с англ. – Минск: ООО "Новое знание", 2001 – 298 с.
59. *Шибяева Е.А.* Правовой статус межправительственных организаций. – М., 1972.
60. *Энтин М.Л.* Международные гарантии прав человека. – М., 1992.
61. *Энтин М.Л.* Международные судебные учреждения: Роль международных арбитражных и судебных органов в разрешении межгосударственных споров. – М.: Междунар. отношения, 1984. – 176 с.
62. *Яковенко А.В.* Прогрессивное развитие международного космического права: Актуальные проблемы. – М.: Международные отношения, 1999. – 168 с.

Наукові статті

63. *Абашидзе А.Х.* Межамериканская система защиты прав человека и проблема защиты прав коренных народов // Московский журнал международного права. – 2004. – № 1. – С. 55–75.
64. *Аль Сулайбі Муса.* Юридична природа міжнародних стандартів прав людини // Право України. – 2000. – № 9. – С. 116.

65. *Аль Бакур Мохаммад*. Юридичний зміст і напрями розвитку міжнародного правового принципу рівноправності держав // *Право України*. – 1999. – № 2. – С. 110.

66. *Антонович М.* Відповідальність держави та особи в міжнародному праві // *Український часопис міжнародного права*. – 2002. – № 2. – С. 21–28.

67. *Анцелевич Г.А.* Международно-правовое положение Антарктики // *Український часопис міжнародного права*. – 2001. – № 1. – С. 25–36.

68. *Блищенко И.П.* Проблемы ООН надо решать // *Московский журнал международного права*. – 1996. – № 3. – С. 112–119.

69. *Баймуратов М.А.* Международно-правовой режим континентального шельфа // *Международное морское право и Черноморский регион*. – О., 2001. – С. 102–111.

70. *Батырь В.* Международно-правовая регламентация применения средств ведения вооруженной борьбы в международных вооруженных конфликтах // *Государство и право*. – 2001. – № 10. – С. 63–75.

71. *Беглый В.А.* Роль ООН в урегулировании правоотношений в сфере космической деятельности // *Правова держава: Ювілейний щорічник наукових праць*. В. 10. – К.: Ін Юре, 1999. – С. 415.

72. *Белалова Б.* Мартенсовские чтения: актуальные проблемы теории и практики международного гуманитарного права // *Вестник МГУ. СЕР.11, ПРАВО* – 2000. – № 3. – С. 111.

73. *Белалова Б.Ш.* К вопросу о кодификации норм международно-правовой ответственности государств // *Вестник МГУ. СЕР.11, ПРАВО* – 2000. – № 4. – С. 90–99.

74. *Блансевич Ю.* Деякі аспекти історичного розвитку інституту відповідальності за міжнародні правопорушення // *Підприємництво, господарство і право*. – 2002. – № 5. – С. 59.

75. *Буткевич О.* Становлення міжнародно-правових поглядів у стародавній період // *Український часопис міжнародного права*. – 2002. – № 2. – С. 33–42.

76. *Верещагин В.* Примат международного права в мировой политике // *Советское государство и право*. – 1989. – № 7. – С. 3–11.

77. *Вылегжанин А.* Биоразнообразие морской среды и международное право // *Государство и право*. – 2001. – № 3. – С. 69–81.

78. *Гіждіван Л.* Міжнародно-правове співробітництво держав у галузі охорони морського середовища // *Право України*. – 1998. – № 5. – С. 105–108.

79. *Денисов В.Н.* Статус міжнародних договорів в Конституції України // Вісник Академії правових наук. – 1997. – № 1. – С.33–36.

80. *Денисов В.Н.* Развитие теории и практики взаимодействия международного и внутреннего права // Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 7–24.

81. *Денисов В.Н.* Гуго Гроций о мировом порядке и современность // Идеи мира и сотрудничества в современном международном праве. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 23–60.

82. *Дмитриченко І.В.* Принципи морської делімітації у визначенні кордонів України в Чорному та Азовському морях // Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України / За ред. *В.Н. Денисова*. – К.: Юстініан, 2006. – С.374–398.

83. *Дмитриченко І.В. Браїловська К.Е.* Міжнародний кримінальний суд ООН: створення, діяльність та значення для міжнародного співтовариства// Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Спецвипуск. – Київ – Дніпропетровськ, 2005. – Т.2 – С. 454–459.

84. *Дмитриченко І.В.* Актуальні питання реформуванню механізму ООН в сфері прав людини // Права людини у третьому тисячолітті: Матеріали науково-практичного семінару. – Миколаїв: НУК, 2007. – С.5–8.

85. *Дмитриченко І.В.* Застосування принципу справедливості в міжнародному праві при розмежуванні морських просторів // Український часопис міжнародного права. – 2001. – № 1. – С. 37–43.

86. *Дмитриченко І.В.* Сучасний правовий статус і режим Керченської протоки // Морське право: актуальні питання теорії та практики: Зб. наук. пр. ОНМЮ. – Вип. 3. – Одеса: ОНМА, 2007. С. 13–24.

87. *Евинтов В.И.* Международный и внутренний правопорядок в структуре международного сообщества // Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 25–40.

88. *Евинтов В.И.* Проблема "общих принципов права" в современных западных концепциях // Идеи мира и сотрудничества в современном международном праве. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 156–168.

89. *Кияниця І.* Внутрішньодержавне значення джерел міжнародного публічного права // Український часопис міжнародного права. – 2001. – № 1. – С. 19–24.

90. *Ковалев А.А.* Проблемы разграничений полномочий между Российской Федерацией и субъектами федерации в вопросах заключения международных договоров// Московский журнал международного права. – 1994. – №3. – С. 4–7.

91. *Костенко Н.И.* Судопроизводство международного уголовного суда – основа международного уголовного процесса // Государство и право. – 2001. – № 2. – С. 64–70.

92. *Котляров И.И.* Вторая Гаагская Конференция мира 1907 г. и дальнейшее прогрессивное развитие международного гуманитарного права // Московский журнал международного права. – 2007. – №4. – С. 23–36.

93. *Лукашук И.И.* Концепция права международной ответственности // Государство и право. – 2003. – № 4. – С. 79–87.

94. *Колодкин Р.А.* К вопросу о дипломатической защите // Московский журнал международного права. – 2007. – №1. – С. 108–125.

95. *Нипорко Ю.І.* Міжнародній організації праці – 80 років // Право України. – 1999. – № 7. – С. 127.

96. *Паліюк В.П.* Рішення Європейського суду з прав людини і практика розгляду цивільних справ судами України // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 2.

97. *Паліюк В.П.* Забезпечення судами України права на справедливий судовий розгляд // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – К.: Український центр правничих студій, 2002. – № 3.

98. *Рабінович П.* Ефективність впливу Конвенції про захист прав та основних свобод людини на держави-члени Ради Європи // Право України. – 2000. – № 11.

99. *Рабінович П.* Рішення Європейського Суду з прав людини: спроба концептуально-методологічного аналізу // Право України. – 1997. – № 12.

100. *Скомороха В.* Окремі питання імплементації норм міжнародного права і конституційна юрисдикція України // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 1. – С. 6–11.

101. *Тимченко Л.Д.* Международное право как учебная дисциплина // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 2. – С. 5–11.

102. *Тимохин К.В.* Рассмотрение споров относительно островных территорий Международным судом ООН // Московский журнал международного права. – 2007. – №2. – С. 199–216.

103. *Ушаков С.В.* Исполнение решений Лиги Наций и механизм применения санкций // Московский журнал международного права. – 2008. – №1. – С. 113–125.

**Міжнародно-правові акти,
національне законодавство, рішення судових інстанцій**

104. Конституція України – Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – ст. 141 (із змін. згідно Закону України №2222-IV від 8.12. 2004).
105. Декларація про державний суверенітет України. Ухвалена Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р. // Історія Конституції України. – К.: Українська Правнича Фундація, 1997. – С. 285–289.
106. Закон України про міжнародні договори України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
107. Закон України про правонаступництво України від 12 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
108. Закон України про державний кордон України від 4 листопада 1991. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 2. – Ст. 5.
109. Закон України про дипломатичну службу // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5. – Ст. 29.
110. Вибрані рішення Європейського суду з прав людини. В двох томах. – К., "Фенікс". – 2006.
111. Европейский Суд по правам человека. Избранные решения: В 2-х т. – М.: Издательство НОРМА, 2001.
112. Международное публичное право. Сборник документов: В 2-х т. – М.: Издательство Бек, 1996.